

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dubravko Mikač

Prehodi iz liberalne v deliberativno demokracijo

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dubravko Mikač

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Prehodi iz liberalne v deliberativno demokracijo

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

Zahvala

Najlepša hvala mami Miri, očetu Dušanu in bratu Borisu za omogočanje študija, podporo, zaupanje in ker ste verjeli vame in v moje sposobnosti.

Zahvaljujem se tudi ožjemu sorodstvu predvsem Stojki, Ivici, Goranu in Gregorju, ki so mi blizu in brez katerih bi bilo moje življenje prikrajšano za marsikakšen nepozaben trenutek.

Zahvaljujem se svojemu mentorju prof. dr. Andreju A. Lukšiču in prijateljici Mery za vse usmeritve in koristne nasvete, ki sta mi jih dala tekom nastajanja diplomskega dela.

Hvala tudi vsem prijateljem in prijateljicam. Brez vas moj svet ne bi bil tako zanimiv in lep.

Prehodi iz liberalne v deliberativno demokracijo

Deliberativna demokracija kot teorija in kot rešitev liberalnega modela predstavnštva je sedaj bolj kot kadarkoli prej dobila na veljavi ter predstavlja rešitev same demokracije. Kriza predstavnštva in s tem liberalizma se kaže v nezmožnosti prenosa vseh preferenc posameznikov v institucije odločanja. Tako je vse glasnejše mnenje državljanov, da se delo v politiki opravlja zgolj za majhno število ljudi (elito) ter če bi predstavniki ljudstva bolj poslušali želje vseh, bi življenje v Sloveniji potekalo lepše. V diplomskem delu se ukvarjam z pomanjkljivostmi, ki jih predstavlja liberalni (predstavniški) model demokracije. Pokazal sem, da je z določenimi prvinami, ki jih ponuja deliberativna teorija demokracije možno nadgraditi liberalno demokracijo. Novosti, ki naj bi jih liberalna demokracija implementirala, da popravi svojo učinkovitost pri sprejemanju inputov s strani ljudstva in njihovo predelavo v politike sprejemljive za vse člane, vidim predvsem v spremembi institucij liberalne demokracije in načinu komunikacije med posamezniki. V vse večji participaciji državljanov po novih omrežjih (ali kanalih) znotraj institucij liberalne demokracije ter s tem večjo močjo v rokah posameznika. Vendar zgolj institucionalne spremembe še ne pomeni učinkovitejše in uspešnejše spopadanje s političnimi problemi. Potrebno je spremeniti tudi način diskurza s katerim bi množica prišla do rešitev in sicer od strateškega delovanja do debate, ki temelji na argumentih, resnici in sočutja do sočloveka.

Ključne besede: liberalna demokracija, deliberativna demokracija, deliberacija.

Transition from liberal to deliberative democracy

Deliberative democracy, both as a theory and a solution to the liberal model of representation, is now more than ever interesting and important for saving democracy and its ideals. The crisis of representation and thus liberalism is reflected in the inability to transfer all the preferences of individuals in policy-making institutions. As a result there is an increase in public opinion that political actions are only in favour of a small number of people (the elite) and if representatives of the people would listen to the needs of all, life in Slovenia would be much better and more meaningful. My thesis focuses on the main differences between deliberative and liberal democracy and on the shortcomings of the liberal (representative) model of democracy. I will try to show that certain elements offered by deliberative theory of democracy can improve liberal democracy. Innovations from the deliberative concept that would benefit liberal democracy are deliberation over voting and new institutions inside liberal ones to promote easier communication between individuals and greater power for the individual. However, changing only the hardware (institutions, laws, ...) would not make politics more effective and efficient to cope with political problems. It is therefore necessary to change the software too – the way of communication from strategic-based reasoning to discourse in which the masses could arrive to various solutions with the guiding principle being truth and compassion towards fellow man.

Key words: liberal democracy, deliberative democracy, deliberation.

KAZALO

1 UVOD	6
2 METODOLOŠKI OKVIR	12
3 LIBERALNA DEMOKRACIJA.....	13
3.1 ZAČETKI LIBERALNE IDEJE	13
3.2 NASTANEK MODERNE DRUŽBE.....	17
3.3 RAZVOJ LIBERALIZMA V PROTEKTIVNO RAZLIČICO	20
3.4 DOSEŽKI LIBERALIZMA.....	25
4 ANTIČNA DEMOKRACIJA – ZAČETKI DELIBERATIVNE IDEJE.....	32
5 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA	37
6 DELIBERACIJA IN REŠITEV DEMOKRACIJE.....	43
6.1 UČENJE SKOZI DELIBERACIJO	43
6.2 KRITIKA DELIBERACIJE IN NJENE REŠITVE.....	50
7 REFLEKSIJE	58
8 ZAKLJUČEK.....	62
9 LITERATURA.....	65

1 UVOD

Parlamentarna večstrankarska demokracija je sprejeta kot dominantna različica demokratičnega ideala po vsem svetu. Sprejeta je kot pokazatelj, da se politična vprašanja v družbi rešujejo pravično ter enakopravno. Kot pravi Held (1989, 13):

Zdi se, da demokracija podeli sodobnemu političnemu življenju 'auro legitimnosti'; zdi se, da so pravila, zakoni, politike in odločitve upravičeni in primerni le tedaj, ko so 'demokratični' /in da/ se ima danes skoraj vsakdo za pravega demokrata, ne glede na to, ali so njegovi nazori na levici, v sredini ali na desnici. Politični režimi vseh vrst, denimo v Zahodni Evropi, Vzhodnem bloku in Latinski Ameriki, trdijo, da so demokracije. Vendar pa se tisto, kar vsak od teh režimov govori in dela, med seboj bistveno razlikuje.

Vsaka država se želi čim bolj poistovetiti z demokracijo, jo promovirati, si ustvarjati demokratične institucije, sprejemati zakone demokratično in podobno. Ideja javnosti se pojavi konec 18. stoletja. Kot pravi Dewey (v Splichal 2007, 127–136), se nanaša na tiste vrste družbenih transakcij, v katerih posamezniki neposredno niso udeleženi, natančneje na posledice teh dolgoročnih in za posameznike pomembnih transakcij. Teh posledic se začnejo zavedati, zato začnejo o njih razpravljati in posledično tvorijo javnost. Namen razprav je vpliv na regulacijo teh posledic: z razpravljanjem vršijo pritisk na tiste skupine v družbi, ki imajo regulativno moč. Pa vendar nikogar ne zanima mnenje navadnih posameznikov, ki nimajo možnosti vključevanja v politične institucije in vpliva na politična vprašanja, ki usmerjajo tok njihovega življenja. Kot pravi Lukšič (2005, 239), je bistvo demokracije, da državljani sami odločajo o svojem javnem življenju, danes bolj kot kadarkoli prej postavljeno pod vprašaj.

Mnogi kritiki menijo, da so dejavnosti, ozadja in interesi političnih predstavnikov in odločevalcev daleč stran od življenja in pričakovanj državljanov. Čeprav periodične volitve kot kontinuirano discipliniranje izvoljenih predstavnikov preko oblikovanja javnega mnenja delujejo selekcijsko vsaka štiri leta, pa imajo državljani malo vpliva na odločitve, ki se sprejemajo v njihovem imenu. Osnovno-predstavniška forma reprezentiranja, tako dominantna v liberalni demokraciji, temelji na dejstvu, da je politični predstavnik sposoben deliberacije in odločanja za druge.

Toda kritiki trdijo, da je vpliv strankarskih interesov in pomanjkanje prisotnosti ali glasu politično marginaliziranih v političnem odločevalskem procesu način, da so njihovi interesi in pričakovanja sistematično izključeni ali vsaj neustrezno naslovljeni.

Tudi McLean in Marshall (Harej 2002, 8–9) navajata, da so stranke nekakšni neodvisni centri moči, ki postopoma postajajo vedno bolj odtujeni željam in pričakovanjem volivcev. Prav zato je pogosto vprašljiva legitimnost tako sprejetih odločitev. Odločevalski prostor je namreč zaprt za sodelovanje javnosti, torej tistih, ki se jih odločitve najbolj tičejo. Sprejete odločitve so, v kolikor so sprejete v okviru obstoječih pravnih norm, legalne, vprašljiva pa je njihova legitimnost. Odločevalci pogosto namreč sprejemajo odločitve, ne da bi pri tem upoštevali pričakovanja ali potrebe državljanov oziroma javnosti. Politična participacija državljanov je v predstavniskem modelu demokracije omejena na volilno participacijo, ki pa seveda ni zanemarljiva.

Kljub svojemu slovesu kot najboljšega sistema, ki ga ta trenutek politika premore, mora demokracija za voljo lastnega obstoja iskati alternative in stremeti h konstantnem izpopolnjevanju. Statičnost in stremenje k enemu idealu je demokracijo podredila kapitalu in igram moči znotraj politične elite. Tako ni le ene prave demokratične poti, razlike so dobrodošle in nakazujejo specifičen input v »svojo vrsto« demokracije. Inputi upoštevajo edinstveno situacijo, v kateri je določena država, ter tako omogočajo prilagajanje institucij notranjim in zunanjim spremembam. Spor o sodobnem pomenu demokracije je proizvedel izredno raznolike demokratične modele, ki se raztezajo od tehnokratskih vizij vladanja do konceptov družbenega življenja z obsežno politično participacijo (Held 1989, 253).

Tudi Dahl je predstavil dve razsežnosti demokracije: maksimalistična razsežnost predstavlja sodelovanje državljanov ali njihovo vpletenost v politično življenje, liberalna pa pomeni tekmovanje in nasprotovanje (Zajc 2004, 18–19). Udeležba državljanov ni smiselna, če nimajo možnosti nasprotovati državnemu vodstvu, predlagati alternativnih rešitev ali zamenjati vodstva. Neposredna demokracija je v praksi dokaj redka, saj jo prakticirajo le nekatere države, zlasti Švica in Islandija, ali pa določene skupine kot so Zapatisti, ki že od leta 1994 izvajajo neposredno demokracijo v svoji skupnosti. Pogoste težave, ki so danes predstavljene kot ovire za neposredno odločanje, so namreč povezane z velikimi organizacijskimi težavami in stroški. Na drugi strani pa je večina zadev, o katerih se odloča v državi, tudi preveč zapletenih, da bi lahko o njih odločali volivci sami.

Zaradi tega prevladuje v političnem svetu posredna demokracija, pri kateri sprejemajo temeljne odločitve osebe, ki jih ljudstvo izvoli v ta namen. To so predstavniki ljudstva, ki tvorijo predstavnisko telo. Predstavnisko telo torej sprejema odločitve v imenu ljudstva, ki ga njegove odločitve vežejo.

Razmerje med ljudstvom in njegovimi izvoljenimi predstavniki pa imenujemo politično predstavništvo. To temelji na mandatu pooblastila, ki ga ljudstvo podeli svojim predstavnikom v predstavniškem telesu (Grad 2004, 17).

Na eni strani imamo torej predstavniško demokracijo, ki pravi, da so vprašanja in problemi države preobsežni in prezahtevni, da bi jih reševali državljani, zato podelijo suverenost odločanja predstavnikom, ki sprejemajo odločitve za dobrobit vseh. Na drugi strani se ponuja zadnje čase eden najbolj privlačnih modelov deliberativne demokracije, ki pravi, da bi bilo treba probleme javnega značaja razreševati skozi deliberacijo. Deliberativna demokracija promovira deliberacijo kot ključni faktor moderne različice političnega ideala, prek katerega posamezniki participirajo pri javnih zadevah, jih rešujejo in se ob tem učijo ter dvigujejo prag znanja o političnih zadevah. Deliberativni sistem je nastal in obstaja kot kritika in alternativa obstoječemu liberalnemu modelu, ki ne zagotavlja zadostne stopnje vključenosti tistih, ki jih odločitve zadevajo.

Deliberativni model omogoča neposredno vključevanje državljanov v proces vladanja. Izraz deliberativna demokracija se prvič pojavi v 80. letih 20. stoletja, z razvojem pojma pa se je ukvarjalo mnogo znanih teoretikov. V diplomski nalogi se bom osredotočil na Jürgena Habermasa in Johna S. Dryzeka, pa tudi na Platona in Aristotela. Na pomen deliberativne demokracije ne bom gledal zgolj kot na novi režim, ki je absolutno boljši od liberalnega in si kot tak zasluži popolno implementacijo brez prvin predhodnega sistema, kot si je to zamišljal Dryzek v delu *Deliberative Democracy and Beyond* (2000).

Dryzek že v uvodnem poglavju prične s kritiko tistih, ki se sklicujejo na deliberacijo zgolj znotraj institucij liberalne demokracije. Imenuje jih liberalno deliberativni entuziasti, saj so se zagreli za deliberacijo zgolj znotraj institucij, pa še to v določenih situacijah ali v določenih institucijah, kot je ob ustvarjanju (spreminjanju) ustave, znotraj sodišč ali znotraj zakonodajne veje oblasti. Čeprav zanj ni nič narobe z iskanjem deliberacije v teh primerih, meni, da je to omejevanje, in vse dokler človek verjame, da so predstavniške ustanove in legalni sistem liberalne demokratične države izključni in primarni dom politične deliberativnosti, ni možno izkoristiti celotnega potenciala deliberacije (Dryzek 2000, 14): »Nekateri liberalno deliberativni demokrati verjamejo, da naj bi deliberacija vsakič usmerjala in prevladovala, in to v vseh institucijah. Ostali liberalni akademiki verjamejo, da je deliberacija nujna, vendar jo želijo omejiti na določene priložnosti, predvsem situacije, kjer se ustvarja ustava«.

Med ustavnimi liberalnimi demokrati je tudi Bruce Ackerman, ki v svoji knjigi *We, the people* (Mi, ljudstvo) obravnava debate (npr. tiste pri ustanavljanju ustave ZDA) kot odlične primere deliberativne demokracije na delu. Po Rawlsu in Ackermanu deliberacija naj ne bi bila osnovni način odločanja vlade. Za Rawlsa je deliberacija vodena z javnim razumom in namenjena samo ustavnim odločitvam ter zakonodaji, a le toliko, kolikor vpliva na zadeve ustave in zadeve, ki jim on pravi »osnovna pravica« (*basic justice*). Osnovna pravica se nanaša na enakopravnost možnosti zagotavljanja in distribucije materialnih dobrin (Dryzek 2000, 14). Dryzek se ne omejuje z mejami, ki naj bi predstavljale avtentično deliberacijo, in ne določa točno določenega diskurza kot edinega načina komuniciranja. Pravi, da mora bolj toleranten položaj dopuščati argumente, retoriko, humor, emocije, pričevanje, pripovedovanje, govornice. Edini pogoj za avtentično deliberacijo je zahteva, da komunikacija povzroči razmislek brez prisilnih prvin. Ta zahteva v zameno izključuje prevlado z uveljavljanjem moči, manipulacijo, indoktrinacijo, propagando, prevaro, izražanjem zgolj lastnih interesov, grožnjami (takšne vrste, ki zaznamujejo pogajanja) in poskuse za uvedbo ideološke skladnosti. Nekateri deliberativni demokrati hočejo vsiliti ozke meje o tem, kaj predstavlja avtentična deliberacija, ter jo omejiti s točno določeno vrsto diskurza, kot je argumentacija (Dryzek 2000, 1–2).

Deliberativna različica demokracije je zgolj nadgradnja ali logični razvoj že obstoječe liberalne demokracije. Tako kot se liberalna demokracija ne more prilagoditi vse bolj raznolikim problemom modernega sveta brez agregacije preferenc, se tudi deliberativna demokracija brez institucij in pravic liberalne demokracije ne more razviti v svoji popolni obliki, saj liberalne institucije omogočajo prostor in pravice za druženje in deliberacijo. Liberalna demokracija skozi ustavo omogoča vse, kar je nujno potrebno za deliberacijo, in sicer takšno, kakršno bi se lahko nato uporabilo tudi v politične namene.

Tudi Dryzek vidi ustavo kot temelj za deliberativno demokracijo:

Osnovna liberalna trditev je, da so ustave pomembne predvsem pri omogočanju posameznikom, da uživajo zasebno življenje, ter da so zavarovani pred javnimi napadi, čeprav je seveda ustava tudi temelj za ustanovitev institucij države. Deliberativna razlaga liberalne ustave poudarja njeno vlogo kot stvarnice javne sfere za deliberacijo. Ta sfera je sestavljena v nekaterih področjih iz državnih ustanov, zlasti sodišč in zakonodajne veje oblasti, katere se obravnava kot uspešne, racionalne in legitimne, v kolikor vključujejo pristno deliberacijo. Vendar lahko javna sfera vključuje tudi neformalne javne razprave, katere bi lahko spremljala tudi širša javnost (Dryzek 2000, 12).

V diplomski nalogi dela Dryzeka uporabljam kot obrambo deliberativne demokracije pred liberalnimi demokrati (tako iz leve kot iz desnice). Njegove rešitve vpeljejo nove poglede na implementacijo in delovanje deliberativne demokracije. Kot ključnega avtorja pri obrambi deliberativnih idealov uporabim tudi Habermasa, ki prikaže deliberacijo v drugi luči kot vsi avtorji pred njim. Njegovo vodilo je, da deliberacija omogoča intelektualni razvoj posameznika in s tem tudi razvoj ostalih komponent tako v sistemu (politični in ekonomski sistem) kot tudi v življenjskem svetu. Omogoča pa tudi omejitve tehničnega ali instrumentalnega delovanja, ki samo po sebi ni slabo, pa vendar prevladujoče in omejujoče za ostale načine delovanja (komunikativno delovanje). Habermas nasprotno kot Dryzek liberalne demokracije ne vidi kot absolutno slabo vladavino, vendar pa opozarja na njeno prevlado in promocijo zgolj instrumentalne racionalnosti, ki onemogoča izkoriščanje ostalih človeških potencialov, kot je komunikativna racionalnost¹. Habermas poudarja, da ima liberalna demokracija dobre strani in da bi z vključitvijo deliberativnih konceptov pripomogla k nadgradnji in evoluciji trenutne demokracije.

V diplomski nalogi raziskujem pozitivne vplive načel deliberativne demokracije na ustvarjanje (ki ni zgolj tehnično) in implementiranje javnih politik. Pri deliberativni demokraciji bom analiziral njeno unikatno lastnost, deliberativnost. Diskurz, komunikacija in deliberacija so pojmi, ki lahko liberalni demokraciji osvetlijo naslednji korak v razvoj v pravo smer, da bi se demokracija lahko obdržala in še naprej razvijala.

¹ Adorno, Horkheimer in Marcuse, predstavniki prve generacije frankfurtske šole, v svojih spisih opozarjajo na vzpostavitev enodimenzionalne potrošniške družbe, v kateri je prišlo do razosebljanja posameznika, tj. do izgube njegove individualnosti, kritičnosti in svobode. Lahko bi se govorilo o resigniranem pesimizmu, saj posameznik izgubi pozitiven pogled na nadaljnji razvoj moderne civilizacije (Škerlep 1997, 158).

Deliberacija ne cilja zgolj na akt participacije vseh državljanov ob vsakem vprašanju javnega značaja. Deliberacija ponuja učenje, razvoj in nadgradnjo človeka kot *homo-politikus* in človeka kot *homo-intelektus*.

Diskurz bi pripomogel tako pri reševanju javnih vprašanj kot pri razvoju vseh posameznikov znotraj države, z bolj izobraženimi državljani pa bi se lažje spopadali z vsakodnevnimi težavami. Država predstavlja edino javno stično točko, ki omogoča diskurz, pogovor, deliberacijo vseh z vsemi, in ker so življenja v državi soodvisna, je tako njena dolžnost, da skupnosti to tudi omogoča. Ne zgolj dolžnost, tudi rešitev, saj bi vključitev državljanov v državne institucije in s tem v demokratične procese pripomoglo k rasti družbene vednosti.

Za Habermasa je rast družbene vednosti nujen pogoj družbene evolucije. Pri tem poudari distinkcijo med potencialom razpoložljive vednosti in njeno družbeno implementacijo. Načelo »ne-bit-i-sposoben-ne-učiti-se« neprestano proizvaja »presežke vednosti«, ki pa neposredno ne najdejo družbene uporabe. Le tedaj, ko se vzpostavi nov institucionalni okvir (nova družbena ureditev), so lahko do tedaj nerešljivi problemi obravnavani s pomočjo akumuliranega kognitivnega potenciala, šele od tod izvira rast produkcijskih sil (Škerlep 1997, 208).

Ravno to je glavno načelo diplomske naloge. Izbira deliberativne demokracije ni zgolj zaradi njene privlačnosti in popularnosti. Deliberativna demokracija predstavlja napredek z evolucijo iz liberalne različice demokracije v nov institucionalni okvir, ki je zmožen akumulirati presežke vednosti, ki jih ustvarjajo državljani. Družbena evolucija je tako predpogoj razvoja celotnega sveta in vseh ljudi, dvigovanja praga vednosti vseh in tako prilagajanje turbulentnemu okolju in pripravo na neznano v prihodnosti. Deliberativni faktor omogoča evolucijo demokracije, s tem pa njen nadaljnji razvoj in obstoj. Deliberacija z demokracijo omogoča povečanje znanja, s čimer prinese nove rešitve in poglede za lažje in skladno življenje vseh, ne le peščice.

2 METODOLOŠKI OKVIR

V diplomski nalogi bom opisal temeljne značilnosti liberalne (predstavniške) in deliberativne demokracije. Skozi kritike liberalne demokracije, ki se nanašajo predvsem na pomanjkanje legitimnosti, ki izhaja iz vključenosti majhnega števila državljanov pri odločanju o javnih zadevah, bom predstavil deliberativno demokracijo kot kritiko in kot rešitev liberalne demokracije. Deliberacija bo ključni del nadgradnje liberalne demokracije, saj predstavlja legitimacijsko sfero, skozi katero bi državljani predstavljali svoje ideje in zamisli ter poučevali drug drugega. Deliberacija bo prikazana kot ključni dejavnik za razvoj *homopolitikusa* in vključitev večjega števila ljudi v proces oblikovanja javnih politik.

Uporabil bom metodo analize sekundarnih virov, del pomembnejših avtorjev, ki so zaznamovali razvoj liberalne in deliberativne demokracije. Z metodo primerjalne analize že obstoječe literature bom predstavil poglede različnih avtorjev na pojem demokracije, z metodo zgodovinske analize bom preučeval zgodovinsko spreminjanje pomena demokracije in predstavil osnovne koncepte, z metodo konceptualne analize pa bom preučeval odnos med posameznimi koncepti.

Uvodno poglavje je namenjeno prikazu odraščanja demokratičnega ideala skozi poglede liberalnega modela. V njem opisujem razvoj ideje demokracije ob procesu združevanja pojma demokracije z liberalizmom, ki se je odvijalo zadnji dve stoletji. V njem prikažem zgodovinski razvoj demokracije v liberalno različico ter raziskujem, zakaj je bilo temu tako, in kaj bi bilo treba spremeniti, da se demokracija kot opcija političnega vladanja obdrži in nadaljuje. Nadaljeval bom s poglavjem o deliberativni demokraciji, ki v nasprotju z liberalizmom (agregacija zasebnih preferenc) zagovarja oblikovanje posameznikovih preferenc v samem procesu deliberacije, ki je ključnega pomena za legitimnost in avtentičnost deliberativne demokracije. Najprej bom opisal model deliberativne demokracije, nato pa se bom ukvarjal z enim najbolj ključnih pojmov in delov same demokracije, deliberacijo.

V zaključku se bom osredotočil na povezovanje in medsebojno dopolnjevanje liberalne in deliberativne demokracije. Predstavil bom več vidikov in razmišljanj o tem, kako bi lahko liberalni in deliberativni koncept demokracije v prihodnosti z roko v roki sodelovala in tako pripomogla k razvoju posameznikov in demokracije nasploh.

3 LIBERALNA DEMOKRACIJA

Razvoj demokratičnega ideala od antike do liberalne različice je ključnega pomena, saj prikazuje, da demokracija ni statičen pojem in da zavoljo lastnega razvoja lahko skozi zgodovino vidimo veliko različnih demokratičnih modelov. Demokracija kot taka ima potencial prilagajati se okolju in zahtevam iz okolice, vendar pa doba liberalizema ustvarja »*status quo ante*«. Tako je deliberativna demokracija liberalni različici isto kot je bila liberalna demokracija za razvoj v srednjem veku. Deliberativna demokracija prinaša spremembe sistema in s tem rast družbene vednosti, ki je nujen pogoj družbene evolucije. Potovanje skozi razvoj demokracije nakazuje nadaljnje rešitve, ki bodo ob poglobljenem pregledu zgodovine demokracije samoumevne. Zato bo ta del diplomske naloge ključen za nadaljnje razumevanje deliberativne različice kot naslednje evolucijske stopnje demokracije. Kljub temu, da je bistvo diplomske naloge deliberativna demokracija in akt deliberacije ter njene pozitivne plati na izobraževanje in prilagajanje državljanov politični sferi, pa je nujno najprej pojasniti pojem liberalizma ter njegovo vplivanje na razvoj političnega sistema. Liberalizem kot teorija je vplivala na dosedanji razvoj modela demokracije ter ga pripeljala do globalno sprejete ideološke predpostavke, ki je z svojo prevladujočo dominacijo pometla z veliko večino ostalih konkurenčnih političnih in ekonomskih sistemov. Zmožnost liberalizma, da od svojega nastanka bistveno spremeni, omeji in si prilagodi idejo demokracije, je pripeljalo do tega, da se v politologiji sodobna različica demokracije poimenuje liberalna demokracija.

3.1 ZAČETKI LIBERALNE IDEJE

Po dolgem zatišju *homo-politikusa* se v 18. in 19. stoletju začne ponovno pojavljati zanimanje za politično urejanje javnega življenja. Od zadnjega aktivnega vključevanja Atencev v zadeve javnega odločanja pa vse do modernega koncepta demokracije mine več kot 2000 let. Kot pravi Held (1989, 45), »je krščanski svetovni nadzor premestil temeljno načelo politične akcije – iz okvira polisa v teološki okvir. /.../ Krščanski svetovni nazor je v ostrem nasprotju z grškim naziranjem, da je polis utelešenje političnega dobra, vztrajal, da je dobro v podreditvi božji volji.«

Tudi Pocock pravi, da so si ljudje v tem času življenje razlagali skozi religiozne dogme in pa preko norm in vrednot, ki se prenašajo iz roda v rod. Mrk ideala dejavnega državljana na Zahodu, čigar pravo bivanje je potrjeno v političnem dejanju in prek njega, je težko popolnoma razložiti. Vendar je dovolj jasno, da je antiteza *homo politicus* *homo credens* krščanske vere; državljana, čigar dejavna sodba je bistvena, nadomesti pravi vernik (Held 1989, 45).

Pravi vernik nadomesti aktivnega državljana, kar mu odvzame kritičnost in možnosti za sodelovanje v zadevah javnega značaja. Komunikacija ne služi več za pridobivanje znanja, vendar kot prenašanje tradicije, prenašanje v naprej določenih razlaganj neznank, razlaganj sveta skozi oči krščanskih nazorov. To je pomembno, ker podobno sledenje v naprej določenim smernicam lahko vidimo pozneje v razvitih liberalnih državah. Mogoče državljan lažje sprejme sledenje v imenu sodelovanja ravno zaradi idealov, ki jih je promoviral krščanski monopol nad tedanjimi življenji posameznikov.

V svoji formulaciji Habermas (Škerlep 1997, 211) poudarja, da nastopa komunikativno delovanje v pred-razsvetljenem, še ne racionaliziranem življenjskem svetu zgolj kot »medij«, kar pomeni, da poteka sporazumevanje v pred-modernem svetu v okviru tradicionalnega, z zakonom sankcioniranega »temeljnega normativnega sporazuma«. Izjave udeležencev morajo ostati v okviru temeljnih interpretacij in normativnih struktur, ki izhajajo iz tradicionalne monolitne podobe sveta. Habermas označuje to tradicionalno normativno ozadje komunikativnega delovanja kot »avtoriteto svetega.

Šele z razkrojem enotnega mitičnega pogleda na svet, ko odpade zakonsko sankcionirana zavezanost izjav govorcev vnaprejšnjemu normativnemu konsenzu, se lahko v polni meri razvije racionalni potencial, ki je impliciten samemu sporazumevanju. In ravno z razkrojem verske nadvlade v vsakdanjem življenju pride do modernih pogledov na svet in razvoja politične miselnosti.

Pusey (1988, 49–50) skozi dela Habermasa in Webra dokazuje, da je za tak razmah moderne politične miselnosti in kapitalizma zaslužna ravno religija, in sicer verska usmeritev Lutra in Calvina ali asketski protestantizem. Vse druge svetovne religije, predvsem tiste na Kitajskem in Indiji, so svoje tradicionalne akcije, ideale in vrednote le še okrepile. Nasprotno edinstvena pa je značilnost asketskega protestantizma, ki je kršil omejitve tradicije ter preoblikoval delovanja in vedenja v posvetna.

Habermas vztraja da je ravno kultura religije, ali kakor se je izrazil Weber, "*ideal interests*", v tem kontekstu glavni motor socialne, strukturne in gospodarske transformacije. Kar tudi ni težko razumeti, kajti če vemo, da je bila religija ena izmed glavnih vodil ustvarjanja racionalnosti pri človeku, vsaka sprememba znotraj nje vpliva tudi na spremembe v življenju posameznika. Ljudje niso več skupnost, trdno povezana družba, ampak družba posameznikov, ki skozi skupnost udejanjajo lastne potrebe, razvijajo lastne potenciale in jih družba kot celota ne zanima.

Od vseh dogajanj, ki so pomagala spodbuditi nove poti razmišljanja o pravi obliki države, je bila za Helda nemara najbolj pomembna protestantska reformacija. Reformacija je naredila veliko več kot zgolj izzvala papeževu jurisdikcijo in oblast nad celo Evropo: na najostrejši način je zastavila vprašanja o političnih obveznostih in poslušnosti. Vprašanja, komu je treba biti vdan – katoliški Cerkvi, protestantskemu vladarju, posebnim religioznim sektam – ni bilo lahko rešiti. Lutrovi in Kalvinovi nauki so v svojem osrčju vsebovali novo pojmovanje osebe kot »posameznika«. V novih naukih je bil posameznik pojmovan kot sam pred Bogom, kot suveren presojevalec vsega početja in kot neposredno odgovoren za interpretacijo in uzakonitev božje volje. Zanj je to bil pojem z globokimi in dinamičnimi posledicami. Posameznika je predvsem odvezal neposredne »institucionalne podpore« Cerkve in s tem pomagal spodbuditi pojem individualnega gibalnega kot »gospodarja svoje usode« – središčnega dela veliko kasnejšega političnega razmišljanja (Held 1989, 48–9).

Liberalna demokracija ima za svoj nastanek podlago ravno v verski raznolikosti, ki je bila značilna za tiste čase v zahodni Evropi. Protestantizem, ki je v osrčje postavil posameznika kot glavno enoto delovanja v skupnosti, in posameznika, ki sam zase odloča o svojem življenju in ne odgovarja nobenemu drugemu posamezniku za svoja dejanja kot Bogu. Tako teoretiki, kot so Locke, Hobbes in Machiavelli, prvi začnejo uporabljati teorijo antičnega sveta v razmerah novega nastajajočega evropskega reda, in sicer kot boj proti absolutistični državi ter tako nakazujejo nastanek liberalne tradicije. Prvi pa se s tem vprašanjem ukvarja Akvinski (1226–1274), ki razloči med področjema posvetne in duhovne jurisdikcije in ponovno prouči spet odkrita Aristotelova dela (ki so bila za Zahod izgubljena za nekaj stoletij) ter jih skuša združiti z bistvenimi nauki krščanstva. Med mnogimi nerazrešenimi vidiki njegovih spisov je trditev, da monarhiji, čeprav je najboljša oblika vladanja, ne bi smeli pripisati neomejene avtoritete. Po njegovem je monarhovo vladanje legitimno le kolikor podpira naravni zakon – tisti del »večnega zakona«, ki je razkrit človeškemu razumu (Held 1989, 47).

Akvinski je torej navzlic svojemu osnovnemu in glavnemu interesu za razvoj krščanske skupnosti anticipiral idejo omejenega, konstitucionalnega vladanja, ki je bila bistvena za razvoj liberalne demokratične tradicije.

Važno je pojasniti pomen »liberalizma«. Medtem ko je to protisloven koncept in se je njegov pomen zgodovinsko premaknil, je tu uporabljen, da bi označeval poskus vzdrževanja vrednot svobode izbire, razuma in strpnosti proti tiraniji in absolutističnemu sistemu (prim. Macpherson, 1966; Dunn, 1979; Pateman 1985). S kritiko oblasti »despotskih monarhij« in njihove zahteve po »božanski podpori« si je liberalizem prizadeval omejiti oblast države in definirati neko enkratno zasebno sfero, neodvisno od državne akcije (Held 1989, 50). Liberalizem se je postopno povezal z naukom, da morajo biti posamezniki svobodni, saj le tako sledijo svojim lastnim preferencam v religioznih, ekonomskih in političnih zadevah – pravzaprav v vsem, kar zadeva vsakdanje življenje. Večina liberalne in liberalno demokratične teorije je naletela na dilemo, kako najti ravnovesje med silo in pravico, oblastjo in zakonom, dolžnostmi in pravicami. Kajti medtem ko mora imeti država monopol nad močjo prisile, da bi zagotovila varno osnovo, na kateri lahko uspevajo »svobodna trgovina«, posel in družinsko življenje, mora biti njena prisilna in regulativna zmožnost obrzdana tako, da se njeni predstavniki ne vmešavajo v politične in družbene svobode posameznih državljanov, tako da se le-ti ravnaajo po svojih posebnih interesih v rivalskih odnosih drug z drugim (Held 1989, 50).

Kršćanstvo uči poslušnosti in ustvari vodljivega državljana, razpad Krščanstva pa ustvari edinstvenega posameznika, ki se tega zaveda in od države zahteva obrambo pred samovoljo ostalih. Posameznik postane avtonomen, svoboden, sam odgovoren za lasten razvoj. Ob razpadu cerkvenih okov se posamezniki zavedajo lastnega potenciala in moči, ki jo prinese združevanje in skupno delovanje. Začnejo se zavedati, da je država mnogo več kot le institucija, za katero je potrebno delati. Kot bomo videli v nadaljevanju, se zaradi protestantske reformacije ustvari nov prostor, javna sfera, v kateri se zbirajo svobodni državljanji zaradi dobrobiti vseh ljudi. Glavna ideja odstavka je, da liberalna demokracija nastane na ruševinah katoliške Cerkve. Nastanek novega sistema je odvisen od razgradnje starega. Liberalna demokracija se ustvarja z novimi idejami v sožitju z ostanki prejšnjega sistema. Začetki ustvarjanja liberalne javnosti so bili korak v pravo smer, ki je vodila k vključenosti vseh v zadeve javnega značaja.

3.2 NASTANEK MODERNE DRUŽBE

S propadom krščanske nadvlade v življenjih državljanov se ustvari javna sfera. Javna sfera kot prostor kritike in ustvarjanja alternativnih pogledov na reševanje danih političnih problemov igra pomembno vlogo v moderni demokraciji. Ključna je ravno svoboda, saj omogoča enakost med državljani, s tem pa možnost racionalnega diskurza, ki pripomore k boljšemu razvoju države. V nadaljevanju bomo videli javno sfero od začetkov, torej od razpada cerkvene in družinske dominacije v srednjem veku, do danes, ko javna sfera izgubi svobodo na račun zasebnega kapitala. S citati Habermasovega dela orišem trenutno situacijo v javni sferi, s tem pa tudi ponudim rešitev v obliki deliberativne demokracije za njeno vnovično svobodno delovanje.

Ključnega pomena je Habermasov poudarek, da so zasebniki, zbrani v *publikum*, v 18. stoletju občevali med seboj in s predstavniki oblasti na način javnega rezoniranja. Razsvetljenstvo je razvilo idejo racionalne argumentacije kot najvišje oblike razsojanja o družbenih zadevah. Javni diskurz je bil razumljen kot proces javne argumentacije, v katerem naj zmaga tisti, ki ima boljše argumente. Poudarja, da je bilo takšno pojmovanje javnega diskurza v neposrednem spopadu s prakso skrivne politike monarhov. Načelo publicitete, na katerem temelji ideja liberalne javnosti, opredeli kot »načelo kritike in nadzora« javnosti nad izvajanjem oblasti. V duhu razsvetljenstva in v skladu z etičnimi načeli svoje filozofije je Kant postavil na raven imperativa naslednje načelo (Škerlep 1997, 160): »Vsa dejanja, ki zadevajo pravice drugih človeških bitij, so napačna, če njihova maksima ni kompatibilna z njihovo javno predstavitvijo.« Kant je kot prvo zahtevo razsvetljenstva opredelil zahtevo po »najpomembnejši svobodi – svobodi javne uporabe svojega uma v vseh zadevah« (Škerlep 1997, 161). Okrog tega razsvetljenskega pojma racionalnosti se vrti celotna Habermasova socialna filozofija.

Habermas trdi, da ker so medčloveški odnosi bistveno manj obremenjeni z družbenimi konvencijami, postane delovanje posameznikom mnogo bolj individualizirano. Rast individualizacije se kaže na eni strani v diferenciaciji med posamezniki kot enkratnimi osebnostmi, na drugi strani pa v širjenju individualne avtonomije (Škerlep 1997, 213–5). V tisti meri kolikor religiozni konsenz razpade in država izgubi svojo utemeljitev v svetem, se lahko enotnost skupnosti vzpostavlja in ohranja samo kot enotnost komunikacijske skupnosti, torej samo preko komunikativno doseženega konsenza v politični javnosti.

S pričetkom moderne (liberalne) demokracije se je ideal demokratičnosti prenesel v svojem popolnem smislu. Ustvarjale so se institucije, ki so varovale državljane pred tiranijo. Obstajali sta javna sfera, kritična do dela oblasti, v kateri so se ljudje medsebojno posvetovali o javnih zadevah, in zasebna sfera, podvržena zakonitostim trga. Začetke liberalne demokracije lahko primerjamo z antično demokracijo v vseh pogledih, tako tudi v ekskluzivnosti državljanov iz javne deliberacije. Šele z vključitvijo vseh v javno politiko nastane politična enakost, a vendar na račun te pridemo do novega problema, kot je na primer ustvarjanje interesnih skupin, katerih cilj je zadovoljevanje zasebnih ciljev. Tako Habermasova nadaljnja analiza kaže, da so imele v 18. stoletju javne diskusije racionalno formo zato, ker so imeli različni interesi razsvetljene meščanske publike skupni imenovalc v istem nasprotniku – v starem fevdalnem režimu. Z razširitvijo volilne pravice in z vstopom delavskega gibanja v politično javnost meščanskih interesov ni bilo več mogoče racionalno utemeljiti kot obćih družbenih interesov. Ker se v javnih diskusijah ni dalo več doseći racionalnega konsenza, je vizija liberalne javnosti, v kateri se je kazala težnja h konvergenci javnega mnenja in umnosti, razpadla (Habermas 1989, 162): »Javnost, ki je morala zdaj te interese posredovati, je postala polje konkurence interesov v posuroveli formi nasilnega medsebojnega obračunavanja. Zakone, ki so nastali pod pritiskom ulice, je bilo zdaj težko razumeti kot racionalni konsenz zasebnikov, ki javno razpravljajo; ti zakoni so zdaj bolj ali manj neprikrito ustrezali kompromisu med konkurenćnimi zasebnimi interesi.«

Z nastankom monopolnega kapitalizma je prišlo do sprememb v sami globalni strukturi družbe. Na eni strani je država začela posegati v sfero trga, s čimer je civilna družba izgubila videz avtonomije, na drugi strani pa so organizirani partikularni interesi kapitala in zasebnih združenj (lobiji) začeli posegati v sfero države neposredno, mimo javnosti, kar je pokazalo, da država ni nevtralna institucija, ki nepristransko skrbi za zadovoljevanje vseh interesov. To je porušilo ločnico med civilno družbo in državo ter odpravilo politično javnost kot ekskluzivno sfero posredovanja interesov med družbo in državo (Habermas 1989, 162):

Proces politično relevantnega izvajanja oblasti se odigrava neposredno med zasebnimi upravami, združenji, strankami in javno oblastjo. Publika je v krogotok moći vpotegnjena le sporadićno in tudi takrat samo za namene aklamacije /.../ Kolikor pa je družbena reprodukcija še odvisna od odloćitev zasebnih ljudi kot potrošnikov in politično izvajanje oblasti od njihovih volilnih odloćitev, pa obstaja interes, da se nanje vpliva.

Habermas v svojem delu *Strukturne spremembe javnosti* govori o »svojevrstni imobilizaciji pretežnega dela volivcev«, kjer si nasproti stojita dva imobilizacijska bloka volivcev (Habermas 1989, 236):

Na eni strani nevelika manjšina tistih občanov, ki jih še smemo /.../ imenovati 'aktivne', bodisi člani strank /.../, bodisi neorganizirani, vendar dobro obveščeni in močno soudeleženi volivci /.../. Njim nasproti stoji tista večina občanov, ki je v svojih odločitvah seveda prav tako ustaljena, za katero pa se zdi, da se je prah, ki ga dvigujejo dnevno-politične kontroverze, sploh ne dotakne.

Med tema blokoma (nepremakljivima v svojih stališčih) obstajajo neustaljene volilne skupine, »ki jih /.../ sestavljajo po eni strani kompromisarji, po drugi pa nevtralizirani, ambivalentni ali apatični; odvisno od strogosti teh kriterijev znaša velikostni red te skupine od četrte do skoraj polovice vseh volilnih upravičencev« (Habermas 1989, 236). Skupina neodločenih je za politike najbolj zanimiva. »Vsaka stranka poskuša /.../ izčrpati delež 'neodločenih', in sicer ne s prosvetljenjem, temveč s prilagajanjem nepolitični potrošniški drži /.../« (Habermas 1989, 237). Avtor opozarja pred krizo demokratične legitimnosti, ko javno mnenje in z njim povezano politiko obvladujeta oglaševanje in odnosi z javnostmi, čemur pravi refevdalizacija javne sfere: premik nazaj od politike javne, participatorne razprave k politiki razkazovanja (Garnham 2001, 12586–7). »Osrednjo vlogo /.../ igra prezentacija voditelja ali vodilne garniture; tudi njihova oprema in embalaža morata ustrezati trgu« (Habermas 1989, 240). Ko politik izpolni te kriterije, ustvari začasno vzpostavljeno javnost (Habermas 1989, 244).

Ravno ta prestop, ki dela razliko od antične demokracije in začetkov moderne demokracije, ko se v javno sfero vključuje večje število posameznikov, spremeni delovanje od skupnega k skupinskemu ali posamičnemu. V ospredje se postavijo interesi in cilji skupin, ki s strateškim delovanjem poizkušajo zadovoljiti lastne preference. Javni diskurz, ki cilja na dobrobit vseh, se izgubi, zopet pridejo v ospredje dogovarjanja, ki se opravljajo nekje v ozadju, skrita kritiki ostale javnosti. Habermas se v teoriji takim spremembam prilagodi in dokazuje več stopenj delovanja. Pomembnost delitve delovanj se kaže v tem, da, če hočemo vpeljati deliberativni model, moramo nujno tudi spremeniti nedružbeno delovanje (delovanje na podlagi instrumentalne racionalnosti) v delovanje za boljšo prihodnost družbe (delovanje v skladu komunikativne racionalnosti). Ravno komunikativno racionalnost moramo vrniti javni sferi, instrumentalno racionalnost pa prepustimo trgu in zasebnikom.

Tukaj potrebujemo močno državo, in sicer ne močno kot vmešavanje v zasebno sfero, vendar močno kot čuvanje javne sfere, sfere v kateri so vsi ljudje svobodni in enaki ter skozi deliberacijo ustvarjajo četrto vejo oblasti, katera ustvarja smernice za lažje in uspešnejše delovanje države.

3.3 RAZVOJ LIBERALIZMA V PROTEKTIVNO RAZLIČICO

Liberalizem ustvari zasebno sfero, v kateri posamezniki delujejo po lastnih preferencah in zakonih, in javno sfero, ki pripada državi, ki pa ni več absolutno nadrejena posamezniku. V politoloških krogih potekajo debate o tem, kako voditi javno sfero, da se le-ta ne vmešava v posameznikovo zasebno življenje in mu pusti delovanje po lastni presoji. Ravno ta aspekt liberalizma pripelje razvoj vladanja v predstavniško demokracijo, kjer voljeni predstavniki z omejitvami vladajo in rešujejo probleme celotne družbe. Bojazen, da ena oseba ali mala skupina ljudi (elita) vodi življenje vseh, pripelje razmišljanje politologov do protektivne demokracije, katere edinstvenost je sistem »checks and balances« oziroma sistem »zavor in ravnotežja«, ki predstavlja ločitev oblasti na tri dele: izvršno (danes vlada, včasih pa kralj), zakonodajno (parlament) in sodno. Ta ločitev oblasti je pomembna, ker

bi bila lahko prevelika skušnjava za človeško slabost, zmožno zgrabiti oblast, če bi iste osebe, ki imajo moč oblikovanja zakonov, imele v svojih rokah tudi oblast za njihovo izvrševanje, pri čemer bi se lahko izvezle od poslušnosti zakonom, ki jih oblikujejo, in bi lahko zakon, tako pri oblikovanju kot pri izvrševanju, prikrojile lastni privatni koristi in tako prišle do tega, da imajo drugačen interes od ostale skupnosti, nasproten ciljem družbe in vladanja (Held 1989, 60).

Po Hobbesu se le s prenosom pravic na pravično in močno avtoriteto, ki lahko prisili, da se posamezniki držijo svojih obljub in dogovorov, lahko ustvari učinkovita zasebna in javna sfera, družba in država. Hobbesovo stališče je začetek sodobnega ukvarjanja s potrebo, da se vzpostavi tako svoboda posameznika kot tudi zadostna oblast države, ki bi zagotovila družbeno in politično ureditev. Je odločilen prispevek k oblikovanju liberalne tradicije, vendar prispevek, ki kombinira – tako kot Machiavellijeva misel – globoko liberalne in neliberalne prvine.

Liberalen je zato, ker se je Hobbes ukvarjal z odkrivanjem najboljših okoliščin, v katerih bi se lahko izrazila človeška narava, ker je pojasnil ali izpeljal najustreznejšo obliko družbe in države s sklicevanjem na svet »svobodnih in enakih« posameznikov in ker je na nov način poudaril pomen privolitve pri sklepanju pogodbe ali kupčije, da ne bi le-ta zgolj uravnavala človeških zadev in zagotovila mero neodvisnosti in izbire v družbi, temveč takšno uravnavanje tudi legitimirala, tj. upravičila (Held 1989, 56–7). Vendar pa je Hobbesovo stališče tudi povsem neliberalno: njegovi politični sklepi poudarjajo potrebo po dejansko vsemogočni državi, ki bi ustvarila zakone in zagotovila pogoje družbenega in političnega življenja. Po Dunnu (1969) pa bi politične institucije morale biti pojmovane kot sredstvo za obrambo »življenja, svobode in posesti« njenih državljanov, torej da je vladanje zaščita posameznikovih pravic, kakor jih je določila božja volja in kakor so varno spravljene v zakonu.

Grški klasični filozofi, pa tudi osebe, kakršni sta bili Machiavelli in Locke, so dojeli pomen »mešane države« ali »delitve oblasti« za ohranitev svobode, Montesquieu pa jo je postavil v središče vseh svojih nauk. Država mora organizirati predstavitev interesov različnih močnih »skupin«, biti mora »mešan režim«, ki uravnoveša stališča monarhije, aristokracije in »ljudstva«. Brez take predstavitve, je dokazoval, se bo zakon vselej sprevrnil v posebne interese, vladanje bo stagniralo, politična ureditev pa bo dolgoročno gledano ranljiva (Held 1989, 63). Montesquieu je natančneje kot Locke razločeval med izvršno, zakonodajno in sodno oblastjo. Bil je trdnega stališča, da ne bi bilo nobene svobode, vredne tega imena, »če bi isti človek ali isto telo bodisi plemstva bodisi ljudstva izvrševalo te tri oblasti, namreč oblast uzakonjanja zakonov, oblast izvrševanja ljudskih odločitev in sodno oblast pri pravih posameznikov« (Held 1989, 63). Od Machiavellija in Hobbesa naprej je bilo eno osrednjih vprašanj (če ne osrednje vprašanje) liberalne politične teorije, kako se v svetu, za katerega je značilno legitimno in razumljivo zasledovanje sebičnosti, lahko vlada ohrani, in kakšno obliko bi si morala privzeti. Hobbes je bil teoretik *par excellence*, ki je sistematično izhajal iz predpostavk klasične demokracije: zgolj močna protektivna država lahko ustrezno omeji nevarnost, na katere naletijo državljanji, ko so prepuščeni lastnim načrtom. Lockova sprememba te argumentacije je bila odločilna: nobenega pravega razloga ni za predpostavko, da bodo voditelji na lastno iniciativo ponudili državljanom ustrezen okvir za svobodno uresničevanje njihovih interesov. Locke in Montesquieu sta na različna, vendar dopolnjujoča se načina dokazovala, da mora biti legalno sankcionirana politična oblast omejena (Held 1989, 66).

Varovanje svobode zahteva obliko politične enakosti med vsemi odraslimi posamezniki: formalno enako možnost ščitena njihovih interesov pred samovoljnimi dejanji bodisi države bodisi sodržavljanov.

Liberalizem je na demokracijo vplival tako, da je postavil posameznika pred družbo in državo ter oblikoval politiko, da zavaruje osnovne pravice. Ker so protektivni teoretiki predvidevali, da bi posamezniki ob preveliki moči v svojih rokah lahko državno oblast izkoriščali v lastne namene, so jo razdelili na tri veje. Ključnega pomena je ravno protektivnost in delitev moči na večje število ljudi. Ravno zaradi bojazni tiranije tako večine kot manjšine se ustvarijo protektivni mehanizmi, ki v sedANJI politični realnosti omogočajo nastanek deliberativne demokracije. Slednja pa bi z aktom deliberacije med posamezniki, ki je zaradi predstavništva in zaradi razpada tradicionalnih struktur izginila, pomagala nadoknaditi izgubljena mnenja in znanja, ki so se generirala ob pogovoru.

Pomembni so tudi nazori dveh ključnih zagovornikov angleškega liberalizma 19. stoletja Jeremyja Benthama (1748–1832) in Jamesa Mill (1773–1836). V njunih rokah je protektivna teorija liberalne demokracije nedvomno dobila svojo najpomembnejšo razdelavo: voditelji morajo biti odgovorni vladanim prek političnih mehanizmov (to so med drugim tajno glasovanje, regularno glasovanje, rivalstvo med potencialnimi predstavniki), ki dajejo državljanom zadovoljiva sredstva za izbiro, avtorizacijo in nadzorovanje političnih odločitev. Prek teh mehanizmov, tako sta dokazovala, bi lahko dosegli ravnovesje med silo in pravico, avtoriteto in svobodo (Held 1989, 66–7).

V nizu spisov v knjigi *Federalist* (objavljeni 1. 1788) je Madison prevedel nekatere najbolj znane Hobbesove, Lockove in Montesquieujeve ideje v koherentno politično teorijo in strategijo. Iz Hobbesove tradicije je sprejel, da je politika utemeljena na sebičnosti. Sledič Locku je priznal bistveni pomen zavarovanja posameznikove svobode z institucijami javne oblasti, ki je legalno določena in v osnovi odgovorna vladanim. Ko pa je sledil Montesquieuju, je sodil, da je načelo ločitve oblasti bistveno za oblikovanje legitimne države, toda njegovo lastno stališče lahko nemara najboljše razumemo glede na njegovo oceno klasične demokracije (Held 1989, 67).

Demokratska vlada je potrebna za zavarovanje državljanov pred tem, da monarh, aristokracija ali druge skupine despotsko uporabljajo politično oblast.

»Interes skupnosti nasploh lahko ohranijo le glasovanje, tajne volitve, kompetitivnost med potencialnimi političnimi predstavniki, ločitev oblasti ter svoboda tiska, govora in javnega združevanja« (Held 1989, 72). Protektivna demokracija igra zgolj vlogo varovanja posameznikovih preferenc in zasebnega življenja, liberalizem postavlja v ospredje posameznika, kateremu mora oblast zagotavljati pogoje za čim bolj učinkovito sledenje njegovih osebnih ciljev in interesov. Ideal starogrškega družbenega interesa in razvoja skupnosti kot celote je postavljen v drugi plan in demokracija kot taka ne pomeni agregacijo posameznih idej za skupno dobro, temveč varovanje posameznika in njegovega lastnega izpopolnjevanja.

Habermas temu nasprotuje, saj pravi, da se lahko posameznik uči le kot družbeno bitje skozi interakcijo z ostalimi v svoji okolici. Cilj liberalne (predstavniške) demokracije je tako delitev oblasti, varovanje pravic posameznikov in s tem posredno zasebno sfero in ekonomski podsystem, noben pa več ne govori o demokraciji kot sistemu, ki zbližuje soljudi in ustvarja agregacijo njihovih želja, ustvarja okolico za lažje in predvsem bolj polno življenje. Polno sočutja drug do drugega, polno poslušanja za tuje težave in pripravljenost pomagati, polno znanja in razvoja vseh in ne le določenih združenj, ki akumulirajo znanje in ga skrivajo zaradi dominacije.

Bentham, Mill in utilitaristi (Held 1989, 72) na splošno nudijo eno od najjasnejših utemeljitev liberalno demokratične države, ki zagotavlja nujne pogoje, da lahko posamezniki zadovoljujejo svoje interese, ne da bi tvegali samovoljno politično vmešavanje, da lahko svobodno participirajo pri ekonomskih poslih, na trgu menjujejo delo in blago in si privatno prisvajajo vire. Te ideje so bile jedro »angleškega liberalizma« 19. stoletja: država naj bi imela le vlogo sodnika ali rabsodnika, medtem ko se posamezniki v civilni družbi ravnaajo po lastnih interesih, v skladu s pravili ekonomske konkurence in svobodne menjave. Periodične volitve, odprava oblasti monarhije in ločitev oblasti v državi bi ob svobodnem trgu vodile k največji koristi za vse državljane. Svobodno glasovanje in svobodni trg sta *sine qua non*. Ključna predpostavka je bila, da se na mnogih življenjskih področjih kolektivno dobro lahko ustrezno udejanji zgolj v primeru, če posamezniki v konkurenčni menjavi delujejo drug na drugega in se ob minimalnem državnem vmešavanju ravnaajo po svoji koristi.

Pa vendar se ob vsaki ekonomski krizi zavemo, da ni enega pravega ali idealnega načina življenja in zakonitosti trga ne moremo zgolj prenesti v javno sfero ter pričakovati boljše in lažje preživetje vseh, če ob tem ne sledimo preferencam in dejanskim željam posameznika.

Liberalna demokracija bo v prihodnosti morala omogočiti neko stopnjo neposrednosti, če se bo hotela prilagajati vedno bolj spreminjajočemu se in raznolikemu okolju. To ne pomeni, da mora biti demokracija kot taka le neposredna, obdrži lahko predstavništvo in vse protektivne sistemske dosežke, vendar pa se morata ustvariti učinkovita javna sfera in močna javnost znotraj ali zunaj institucij liberalne demokracije. Neka stopnja neposrednosti bi pomagala premostiti anomalije, ki se dogajajo v vsakdanjem življenju, za katere tržna racionalnost nima rešitev.

Rousseau je videl posameznike kot idealno vključene v neposredno oblikovanje zakonov, ki uravnavajo njihova življenja. Suverena avtoriteta je ljudstvo, ki oblikuje predpise, po katerih živi. Rousseau je tako kot John Stuart Mill za njim slavil pojem dejavnega, vključenega državljanstva, vendar je le-to interpretiral radikalneje: vsi državljani bi se morali zbrati skupaj, da bi sklenili, kaj je najboljše za skupnost, in da bi sprejeli ustrezne zakone. Vladani bi morali biti vladarji. V Rousseaujevi razlagi je ideja samovladanja (*self-rule*) postavljena kot cilj sam na sebi: politična ureditev, ki daje priložnost za participacijo v urejevanju javnih zadev, ne bi smela biti zgolj država, temveč prej formacija nekakšne družbe, družbe, v kateri so državne zadeve vključene v zadeve običajnih državljanov (Held 1989, 80).

Razvoj demokracije v liberalno različico so pripeljale družbene spremembe, ki so se pričele z razkrojem katoliške cerkve v zahodni Evropi in z nastankom protestantske različice. Posamezniki, ki so v antiki živeli za družbo, se v sedanosti zavedajo lastnega obstoja in od države zahtevajo varovanje pred tirani, fevdalci in vsemi, ki želijo upravljati z njihovimi življenji. Razvijejo se mehanizmi zavor in ravnotežja, politologi se bolj ukvarjajo z varovanjem posameznika in preprečevanju tiranij kot z pravim idealom demokracije, ki je ustvarjanje javnega skupnega življenja za lepše in lažje življenje vseh. To ne pomeni, da je liberalna različica zgrešena teorija demokracije, vendar pa potrebuje inpute vseh državljanov, saj se le tako lahko prilagaja turbulentnim okoliščinam, ki prinaša vse hitrejši razvoj sveta. Nadgradnja, ki vsekakor privlači največ zanimanja v današnjih časih, je ravno deliberativni model demokracije.

Deliberativna demokracija skozi akt deliberacije obljublja večjo vključenost državljanov, ki naj bi skozi govor prišli do novih spoznanj, s tem pa tudi do inovacij in popravkov sedanjega predstavniškega sistema. Liberalna različica demokracije se je prilagodila razmeram, značilnim za tisto obdobje. Posamezniki so se začeli zavedati svojega obstoja in so zahtevali svobodo, pa tudi nekoga, ki jih bo varoval.

Liberalizem je svoje delo opravil več kot dobro, vendar pa v današnjih hitro spreminjajočih časih s prebivalstvom, katerega število se povečuje iz minute v minuto, in kjer so vsi vključeni v politično življenje, ne samo privilegirani sloji, potrebujemo demokracijo, ki bo varovala dosežene ideale in ki se bo znala prilagajati vsakdanjiku. Potrebujemo demokracijo, ki bo dovzetna hitrim spremembam okolja, kar bi z izkoriščanjem človeškega potenciala skozi deliberacijo sigurno dosegli².

3.4 DOSEŽKI LIBERALIZMA

S svojo zgodovinsko analizo »strukturnih sprememb javnosti« Habermas (Škerlep 1997, 161) dokazuje, da je predstava liberalne javnosti, ki je vpisana v ustavne temelje modernih demokracij, rezultat procesov postopnega vzpostavljanja trga, oblikovanja meščanstva in razvoja kulture razsvetljenstva, procesov, ki so potekali še v okvirih stare fevdalne družbe. Pokaže, kako je postopno uvajanje liberalnega trga povzročilo diferenciacijo, ki jo interpretira kot proces ločevanja meščanske družbe in države. Ko sta se produkcija in menjava rešili stanovskih in cehovskih spon, sta postali stvar zasebnikov, ki na trgu med seboj svobodno občujejo kot enak z enakim. Ker so dejavnost meščanov administrativni ukrepi (na primer davčna politika) neposredno prizadevali, so se kot publikum državljanov postavili v kritičen odnos do monarhične oblasti in postavili zahtevo, da se oblast in njeni postopki legitimirajo pred javnim mnenjem. Ta publikum državljanov, ki se je oblikoval najprej v angleških kavarnah in francoskih salonih, potem pa v tisku, ki mu je izboril neodvisnost, se je izoblikoval v politično opozicijo monarhični oblasti. Postavil je zahtevo, da se »skrivna decizionistična politika« absolutistične monarhije (*arcana imperii*) spremeni v javno oblast, ki bo stvar publikuma (*res publica*).

Vzpostavljanje trga, oblikovanje meščanstva in razvoj razsvetljenstva so napredki moderne, ki potekajo vzporedno z ustvarjanjem liberalne demokracije. Vse novosti moderne spremenijo delovanje posameznikov in spremenijo okolje v katerem le ti delujejo. Habermas je najprej razlikoval med dvema temeljnima vrstama delovanja – med delovanjem, ki je usmerjeno k uspehu in delovanjem, usmerjenem k doseganju sporazuma, nato pa iz njih izpelje dve temeljni vrsti racionalnosti.

² Kot je pred mnogo leti izjavil eden največjih mojstrov borilnih veščin Bruce Lee: »Don't get set into one form, adapt it and build your own, and let it grow, be like water« (*A Warrior's Journey*, 2000).

Delovanje usmerjeno k uspehu je dejavnost z določenim smotrom, ki ga hoče subjekt delovanja (bodisi posameznik bodisi skupina akterjev) izpolniti. Racionalnost delovanja se s tega vidika presoja po kriteriju učinkovitosti, ki se kaže v uspešni izpolnitvi zastavljenega smotra. Teleološka narava delovanja je v skladu z instrumentalno racionalnostjo, ki jo Habermas definira s kriterijem uspešnosti obvladovanja stvari in dogodkov v skladu z vselej zastavljenimi smotri. Instrumentalna racionalnost se torej kaže v učinkovitem uresničevanju smotra delovanja. Druga perspektiva, ki jo odpira paradigma intersubjektivnosti, pa po Habermasu postavlja sporazumevanje kot primarni in obči smoter komunikativnega delovanja. Če hočejo posamezni akterji svoja individualna delovanja med seboj koordinirati, morajo najprej doseči sporazum o načinu koordinacije delovanja, ki ga je po Habermasu mogoče doseči le prek racionalne argumentacije. Tovrstno delovanje imenuje delovanje, usmerjeno k doseganju sporazuma oziroma komunikativno delovanje. Doseganje sporazuma se po Habermasovi definiciji presoja po načelu komunikativne racionalnosti.

Na temelju razlike med tema dvema ravnema loči Habermas med družbenim in nedružbenim delovanjem. Za nedružbeno delovanje veljajo značilnosti instrumentalnega delovanja: instrumentalna racionalnost postavlja okvire delovanja, v katerih je akter usmerjen zgolj k uspešni izvedbi avtonomno določenega individualnega smotra tako, da posameznik deluje zgolj na drugi ravni, kot izvajalec od drugih določenega smotra delovanja (Škerlep 1997, 170).

Habermas označi svoj model družbe kot »dualistično pojmovanje družbe«, ki ga v temeljnih elementih opredeli takole: v sferi življenjskega sveta kot komunikativno strukturirano sfero intersubjektivnosti vsakdanjega življenja, v kateri poteka prek komunikativnega delovanja simbolna reprodukcija družbe, ki jo definira s posredovanjem in obnavljanjem kulturne tradicije, socialno integracijo posameznikov v skupine in socializacijo posameznikov v kompetentne akterje. V drugem koraku postavi življenjski svet nasproti institucionalnemu sistemu politike in ekonomije, kjer potekata prek instrumentalno-strateškega delovanja materialna reprodukcija družbe in funkcionalna oziroma sistemska integracija. Sfero življenjskega sveta in sfero sistema vidi kot dve ločeni dimenziji družbe (Škerlep 1997, 193).

Moderna torej prinese sfero življenjskega sveta, za katero je značilno komunikativno delovanje oziroma komunikativna racionalnost, kjer je glavno vodilo doseganje sporazuma.

Na drugi strani pa imamo sfero sistema, za katerega je značilno delovanje, usmerjeno k uspehu, oziroma instrumentalna racionalnost, katere smoter je učinkovito opraviti v naprej določene cilje. Instrumentalna racionalnost dobi na pomembnosti in prevzame obe sferi delovanja šele z razmahom kapitalizma. V kontekstu Habermasove teorije je pojem formalne organizacije osrednjega pomena zato, ker kaže, kako se v moderni družbi sistem in življenjski svet razdvojita. Formalne organizacije namreč potrgajo vezi, s katerimi so njihovi člani vpeti v širši kontekst življenjskega sveta. V formalni organizaciji individualna stališča in vrednotne usmeritve zaposlenih ne igrajo več nikakršne vloge, ker norme, vrednote in cilje delovanja definira samo organizacija, ki na ta način svoje člane podredi instrumentalni in strateški akciji. Formalne organizacije se v odnosu do življenjskega sveta postavijo v neodvisni položaj tako, da »nevtalizirajo normativno ozadje delovanja«, ki je regulirano s tradicionalnimi vrednotami, navadami in običaji. Z drugimi besedami, v formalnih organizacijah so člani iztrgani iz življenjskih svetov in ujeti v formalna področja delovanja, ki jih regulirajo mediji (posredniki). Pogoj oblikovanja družb, ki jih krmilita medija denar in moč, je, da so pred zakonom vsi enaki, saj se lahko le v tem primeru uveljavi načelo članstva po svobodni volji, ki prilagodi delovno silo mezdnemu delu tako, da vzpostavi trg svobodne delovne sile. Le v pravni državi, ki je utemeljena s kategorijo abstraktnega državljana, lahko moderna politična administracija nastopa kot avtonomne systemske enote, ki se povezujejo v podsisteme, ki so razvezani norm življenjskega sveta (Škerlep 1997, 220).

Liberalna demokracija vpelje tudi strateško delovanje. Strateško delovanje se pojavi ob vključitvi vseh v javno (politično) sfero in ob njeni zasičenosti. Zasebniki se z monopolom kapitalizma in izgubo enotnega nasprotnika začnejo medsebojno spopadati in ustvarjajo skupine, ki sledijo lastnim ciljem. Naveza med zasebnimi združenji, strankami in javno oblastjo pripelje do politike partikularnih interesov. Za povrnitev svobode in kritičnosti javne sfere ni dosti le odsotnost zasebnega kapitala, temveč tudi redefinicija javnih dejanj in komunikacij, ki se morajo spremeniti od strateškega delovanja h komunikacijskem delovanju. Za to pa je zadolžena država, ki bi morala preko svojih institucij (politične institucije, šole, javni mediji itd.) promovirati in učiti svoje državljane. Vse se prične z učenjem komuniciranja, ki pa ga brez dobrega zgleda ne moreš zagotoviti. Ne moreš pričakovati od posameznikov, da bojo ravnali za splošno dobro, če zasebna sfera, ki nadzira vse aspekte današnjega življenja, promovira sebičnost in če politika dela za cilje peščice, vključene v njene institucije, namesto za dobrobit vseh.

Zgledi tako iz javne kot iz zasebne sfere nas učijo sebičnosti, ali kot je rekel Thomas Hobbes v svojem delu *De Cive* (1651), *Homo homini lupus est*. Ta izraz je bolj kot za čase začetkov liberalne demokracije značilen za današnje čase.

Habermas v kategorijo družbenih delovanj vpelje nadaljnje razlikovanje med strateškim delovanjem, pri katerem je akter usmerjen zgolj k izpolnitvi lastnega smotra, kar pomeni da tudi komunikacijo z drugimi akterji podredi lastnemu uspehu, in komunikativnem delovanju, pri katerem so akterji najprej usmerjeni k doseganju medsebojnega sporazuma in šele nato k uspešni izvedbi sporazumno koordiniranih delovanj (Škerlep 1997, 170–1). Že v okviru tradicionalnih državno organiziranih družb se je konstituiral trg dobrin. Nadaljnji razvoj trga in akumulacija kapitala pa sta sprožila učinek, ki je bil konstitutiven za spremembo družbene strukture v celoti – ekonomija je zdrsnila iz toge tradicionalne državne ureditve. V evropskem novem veku se je z razvojem kapitalističnega gospodarstva prek denarja izkristaliziral takšen ekonomski sistem, ki je prisilil državo k reorganizaciji. Z drugimi besedami, v komplementarnih, drug na drugega nanašajočih se podsistemih tržnega gospodarstva na eni ter moderne administrativne oblasti na drugi strani, se je pojavil poseben sistemski mehanizem – denar kot krmilni medij, ki si je podredil družbeno strukturo v celoti. Seveda je institucija trga obstajala že v tradicionalnih družbah. Toda Habermas poudarja, da se je z razvojem kapitalizma vzpostavil gospodarski sistem, ki je prek denarnih kanalov usmeril interni promet med podjetji, menjavo podjetji z neekonomskimi okolji (gospodinjstvi, državo) in menjavo med zasebnimi gospodinjstvi in državo. Habermas pokaže, da je institucionalizacija mezdne delo na eni strani in davčne države na drugi prav tako kot vzpostavitev kapitalističnega blagovnega prometa konstitutivna za novi produkcijski način. Z drugimi besedami, blagovna forma je postala prevladujoče načelo tako v interakcijah znotraj sistema, kot tudi v interakcijah med sistemom in življenjskim svetom. Posledica tega procesa je, da je postal državni aparat odvisen od gospodarstva, kar ga je prisililo k reorganizaciji. To je sprožilo najprej vzpostavitev moderne pravne države in parlamentarne demokracije. Nadaljnja posledica te reorganizacije političnega podsistema pa je, da »se mora politična moč uskladiti z upravnim medijem denarja«, kar se kaže med drugim tudi v težnji k »refeudalizaciji javnosti«.

Načelo marksistično usmerjene kritike, katerega uporablja večina prve generacije frankfurtske šole, je izguba »revolucionarnega subjekta«, kar pripelje do splošne izgube avtonomnosti subjekta v moderni. Posameznik kot subjekt je namreč popolnoma integriran v enodimenzionalen institucionalni sistem, ki določa njegovo mišljenje in delovanje.

Tako posamezniki, vpeti prek različnih organizacijskih v institucionalno regulirane družbene sisteme, pri instrumentalno-strateškem izpopolnjevanju sistemskih imperativov pogosto rušijo svoje lastne individualne in kolektivne življenjske pogoje. Vendar pa Habermas posameznikom pripisuje avtonomno racionalnost, ki se kaže v sposobnosti diskurzivnega argumentiranja tudi na ravni vsakdanje komunikacije, in pri tem poudarja, da se lahko tovrstna »komunikativna racionalnost« zares svobodno pojavlja šele v modernih demokracijah. Habermas tako »revolucionarni subjekt« zamenja z posameznikom, ki ima možnost diskurzivno oblikovati mnenje in voljo za interakcijo med civilno družbo in državo ter možnost svobodnega javnega nastopanja vseh in vsakogar (pozitivni dosežki procesov modernizacije, pravna država in človekove pravice, dajejo možnost za dejavno družbeno in politično angažiranje posameznikov in skupin) (Škerlep 1997,159).

Liberalizem sicer ustvari posameznika, sebično zagledanega vase, ki zahteva od države varstvo pred ostalimi posamezniki v družbi. To pa ni vse, kar pridobimo z liberalno različico demokracije. Habermas gleda na dosežke nekoliko drugače, in sicer kot nastanek liberalne javnosti (Škerlep 1997, 159):

V prvih modernih ustanovah so preambule s temeljnimi pravicami popolna podoba liberalnega modela javnosti: jamčijo družbo kot sfero zasebne avtonomije; njej nasproti javno oblast, ki je omejena na nekaj funkcij; in hkrati med obema tema področjema sfero zasebnikov, zbranih v publiko, ki kot državljani posredujejo državi potrebe meščanske družbe in s tem po ideji liberalnega modela, v mediju javnosti vodijo politično avtoriteto v racionalnosti. Obči interes, na katerem se mora tovrstna racionalnost odmeriti, je v pogojih družbe svobodnega blagovnega prometa zajamčen takrat, kadar so dejavnosti zasebnikov na trgu emancipirane od družbenih oblasti, v javnosti pa od političnih prisil.

Po Habermasu (Škerlep 1997, 160) moderne ustave parlamentarnih družb na eni strani vzpostavljajo državo kot institucionalizirano javno oblast, ki je v svojih ingerencah pravno omejena, na drugi strani pa meščansko družbo (*Bürgerliche Gesellschaft*), ki izraža svoje interese prek argumentacije javno nastopajočih zasebnikov, ki na ta način vnašajo racionalnost v izvajanje institucionalizirane oblasti.

Z nastankom monopolnega kapitalizma je prišlo do sprememb v sami globalni strukturi družbe. Na eni strani je država začela posegati v sfero trga, s čimer je civilna družba izgubila videz avtonomije, na drugi strani pa so organizirani partikularni interesi kapitala in zasebnih združenj (lobiji) začeli posegati v sfero države neposredno, mimo javnosti, kar je pokazalo, da država ni nevtralna institucija, ki nepristransko skrbi za zadovoljevanje vseh interesov. To je porušilo ločnico med civilno družbo in državo ter odpravilo politično javnost kot ekskluzivno sfero posredovanja interesov med družbo in državo.

Proces politično relevantnega izvajanja oblasti se odigrava neposredno med zasebnimi upravami, združenji, strankami in javno oblastjo. Publika je v krogotok moči vpotegnjena le sporadično in tudi takrat samo za namene aklamacije ... Kolikor pa je družbena reprodukcija še odvisna od odločitev zasebnih ljudi kot potrošnikov in politično izvajanje oblasti od njihovih volilnih odločitev, pa obstaja interes, da se nanje vpliva (Habermas 1989, 212).

Habermas v *Strukturnih spremembah javnosti* ugotavlja, da so ustavna načela parlamentarne demokracije naravnana na neki model civilne družbe, ki v stvarnosti ni nikdar obstajal. V času meščanskih revolucij je bila liberalna javnost, ki izhaja iz teh ustavnih načel, zaradi volilnega cenzusa in nizke stopnje splošne izobrazbe dostopna le eliti – razsvetljenem meščanstvu. Ko pa se je volilna pravica razširila, je prišlo do refevdalizacije javnosti. Ideja liberalne javnosti se je v svoji uresnitvi izkazala za meščansko ideologijo, ki pa ni zgolj ideologija. Razsvetljenska ideja liberalne javnosti, na kateri so utemeljene moderne demokracije, predstavlja zanj normativno vsebino moderne, ki še danes čaka na svojo uresničitev (Škerlep 1997, 163). Pozitivne dosežke procesov modernizacije Habermas vidi v procesu oblikovanja pravne države, ki je z ustavnopravnim zagotavljanjem človekovih pravic vpeljala tako pomembne svoboščine, kot so svoboda veroizpovedi, govora, tiska ter pravica do združevanja. S temi pravicami je moderna ustavnopravna ureditev v načelu omogočila razvoj javne argumentacije, ki ni več omejena postavkami religiozne in/ali politične ideologije, kar je po Habermasu vzpostavilo pogoje za ne zavrt razvoj »komunikativne racionalnosti« v javni diskurzivni argumentaciji (Škerlep 1997, 158).

Splichal se sklicuje na Guizotove kriterije³, ko pravi, da »močnih javnosti ne gre iskati v parlamentarnih sestavah in podobnih diskurzivnih telesih v formalno organiziranih institucijah, ki jim je zaupana odločevalska moč, temveč v diskurzivnih omrežjih zunaj institucionaliziranega političnega sistema« (Splichal 2011, 58).

Razpravljanje poteka prek diskurza, torej je nujno omejeno z dogovorom o tem, kateri pomeni so deljeni znotraj neke skupine: »Javno mnenje je proces rezoniranja, ki mu je lasten praktični diskurz in ki ima gotovo retorični značaj. Ne obstaja javno mnenje, ki bi bilo neodvisno od diskurza, ki preverja ideje in vodi k sodbam« (Hauser 1999, 109). Javno mnenje nastaja skozi proces vključevanja ljudi v medsebojne pogovore, torej na nivoju medosebnega komuniciranja, ki je različno od vesplošnega komuniciranja o dobrem v družbi po meri vseh, na kar se radi sklicujejo zagovorniki liberalnega modela. »Medsebojni dialogi niso vedno plemeniti – niti se pogosto ne odrečejo pristranostim zaradi večjega dobrega – ali odporni na ideološka popačenja, vendar je to nepomembno za njihov pomen za to, kako opazujemo in poskušamo vplivati na obliko našega sveta« (Hauser 1999, 110). Z deliberacijo ne najdemo dokončnih rešitev, ampak prek nje pridemo do nekaterih pogledov, katerih ne bi mogli spoznati, če sploh ne bi razpravljali, zato kljub temu, da ni idealna in dokončna rešitev za demokracijo, je uporabno orodje proizvodnje raznovrstnih predlogov. To pa je bistvo prave demokracije, ki je dolg, dolgočasen in naporen proces ravno zato, ker mora vključevati vse glasove. Bistvo ni v rešitvi, temveč v aktu iskanja le-te in opozarjanju na probleme.

Potrebna je tudi sfera, ki bo komunikativno racionalnost omogočala in jo branila pred posegi trga in kapitala. Današnje korporacije imajo kup pravic, različnih od tistih navadnih državljanov. To je zelo povečalo ogromno moč korporativnega sektorja, katero sicer jemljemo za samoumevno. Problematično je, da korporativni sektor v javnem življenju nastopa z njemu lastno komunikativno močjo, kar mu daje nekako javen značaj, medtem ko je njegovo delovanje motivirano izključno z maksimizacijo profita (Staats 2004, 592–3).

³ Guizot je navedel tri odločilne dejavnike, ki so prispevali k vzponu predstavniškega sistema v Angliji v 18. stoletju: 1) razpravljanje, s katerim tisti, ki imajo moč, iščejo skupne resnice, 2) javnost razprave in 3) svoboda tiska, ki spodbuja, da državljani sami iščejo resnico in jo artikulirajo tistim, ki imajo moč.

Država bi morala omogočiti komunikativno delovanje vseh ter s tem omejiti nekatere dosežke liberalne demokracije in kapitalističnega blagovnega prometa, kot so prevlada sistema (politika in ekonomija) in instrumentalnega delovanja, in s tem dati podlago za vrnitev revolucionarnega subjekta.

4 ANTIČNA DEMOKRACIJA – ZAČETKI DELIBERATIVNE IDEJE

To poglavje je namenjeno antični demokraciji in za tiste čase pomembnemu idealu, in sicer aktivnemu državljanu (*homo-politikus*). Osredotočil se bom tako na javno življenje, v katerem so participirali vsi svobodni in odrasli moški ter skozi diskurz odločali o skupnih političnih vprašanjih, kot tudi na zasebna življenja, kjer diskurz kot ideal za učenje ostane na najvišji stopnji, kar bom dokazoval z vpogledom v filozofske šole Platona in Aristotela. S pomočjo značilnosti v antiki bom prikazal začetke deliberativne demokracije.

Demokracija in njen pomen se skozi čas spreminjata, prilagajata in razvijata glede na okolico, ljudi in intelektualni napredek. Različni koncepti demokracije se lahko znajdejo tudi v istem časovnem obdobju, če upoštevamo, da teritorialno države sebi prilagodijo pomen in delovanje demokracije. Skladnosti glede definicije manjka tudi v intelektualnih krogih, kjer se ne morejo dogovoriti o skupni definiciji, pomenu demokratičnega vladanja, kaj šele o tem, kateri način je tisti optimalni za kar najboljše vodenje države.

Tako vidimo, da je demokracija dinamičen pojem in je v nenehnem spreminjanju, izpopolnjevanju. Nekateri celo menijo, da idealnega modela ni mogoče doseči in da, ko se enkrat ustavimo ter si rečemo, da smo dosegli demokratični ideal, v istem trenutku demokracijo izgubimo. Nenehno gibanje in spreminjanje, prilagajanje in izpopolnjevanje so torej tiste prvine, ki bi morale biti upoštevane pri izgradnji demokratične države.

To velja tudi za liberalni koncept, ki je dominanten zadnje stoletje, pa vendar pridobiva vse več kritike iz vseh smeri, saj misel, da smo dosegli ideal in nepripravljenost po liberalni nadgradnji meče slabo luč na demokratično ureditev.

V tem poglavju bo ravno zato potrebno pogledati zgodovinski razvoj demokracije in spoznati vse faze, skozi katere se je demokratična ureditev izpopolnjevala ter racionalno pretehtati možnosti za nadaljnji razvoj. V diplomski nalogi kot poglavitno idejo, ki ni tako nova, saj korenine vleče že iz antike, predstavim deliberacijo, moč govora, s tem pa učenja in napredovanja, kar je nujno potrebno za tako statično obdobje, kot ga demokracija doživlja v zadnjem času. Zgodovinsko se vračamo vse do Grkov in neposredne demokracije, kjer je vzvišenost besede postavljena nad vsemi drugimi političnimi inštrumenti in se prikazuje kot glavno politično orodje.

Parrhesia se navadno prevaja kot »odkriti govor«. *Parrhesiazomai* ali *parrhesiazesthai* pomeni uporabljati *parrhesio*, *parrhesiastes* pa je tisti, ki jo uporablja, torej tisti, ki govori resnico (Foucault 2009, 3). Kot je razvidno iz Evripidovih dram (Foucault 2009, 13–4) in drugih besedil iz 4. stoletja pr. n. št., je *parrhesia* bistvena karakteristika atenske demokracije. Vlogo *parrhesie* v atenski ureditvi moramo seveda še raziskati. Toda na splošno lahko rečemo, da je bila *parrhesia* vodilo demokracije, pa tudi značilnost etične in osebne držbe dobrega državljana. Atenska demokracija je bila zelo jasno definirana kot ureditev (*politeija*), ki jo sestavljajo demokracija, *isegoria* (enaka pravica do govora), *isonomia* (enaka udeležba vseh državljanov pri izvajanju oblasti) in *parrhesia*. *Parrhesia*, ki je potrebna za javni govor, se lahko godi med državljani kot posamezniki, pa tudi med državljani, zbranimi v zboru. Še več, *agora* je prostor, kjer se pojavlja *parrhesia*.

Nadalje nam *Periklejev nagrobni govor* prikaže ideale in način prepletanja politike z vsakdanjim življenjem: naša ureditev se imenuje demokracija, ker je oblast v rokah vseh ljudi in ne manjšine. Ko gre za reševanje zasebnih sporov, je vsakdo enak pred zakonom in ko gre za postavljanje ene osebe pred drugo na položaje javne odgovornosti, ne šteje pripadnost določenemu razredu, temveč dejanska sposobnost, ki jo človek poseduje. Dokler more služiti državi, ni zaradi svoje revščine nihče odrinjen na politično obrobje. Prav tako kot je svobodno in odprto naše politično življenje, je svobodno in odprto tudi naše vsakodnevno življenje v naših medsebojnih razmerjih (Held 1989, 26):

Svojega soseda ne vlačimo pred državo, če uživa svoje življenje na sebi lasten način, niti ga ne gledamo izpod čela, kar sicer ne povzroča prave škode, še vedno pa prizadene človekova čustva. V zasebnem življenju smo svobodni in tolerantni, vendar pa v javnih zadevah spoštujemo zakon. To nam narekuje naše globoko spoštovanje /.../ Tu se vsak posameznik ne zanima le za svoje lastne zadeve, ampak tudi za zadeve države.

Celo tisti, ki se ukvarjajo s svojim poslom, so izjemno dobro obveščeni o splošnih zadevah. To je naša posebnost. Mi ne pravimo, da ima človek, ki se sploh ne zanima za politiko, v mislih svoj lasten posel. Pravimo, da tu sploh nima kaj početi. Mi Atenci sprejemamo odločitve v politiki sami ali pa jih podvržemo temeljiti razpravi. Ne mislimo namreč, da obstaja nezdržljivost med besedami in dejanji. Najslabše je planiti v akcijo, ne da bi prej temeljito pretresli posledice.

Vključenost v politiko je bila ideal Atencev, sicer lažje uresničljiv tedaj kot v sedanjosti že zaradi števila sodelujočih in pa kompleksnosti nalog, ki jih je opravljala javna sfera, pa vendar bi vrline, kot so temeljita razprava pred odločitvijo in obveščenost vseh državljanov o splošnih zadevah ter *parrhesia* prišle prav današnji liberalni različici demokracije. Zelo pomemben se mi zdi diskurz med državljani, ki ga Platon in Aristotel nakazujeta v filozofiji, kot ključni vidik za pridobivanje in prenašanje znanja, za državljana to pomeni boljše vrline v vodenju *polis*a, v današnjem času pa države.

V *Govorjenem filozofskem diskurzu* je namreč po Platonu (Hadot 2009, 83) stvarna navzočnost živega bitja, resnični dialog, ki poveže dve duši, izmenjava, v kateri lahko diskurz, govor, odgovori na vprašanja, ki mu jih zastavljajo, in se sam brani. Kot je v poljedelstvu potreben čas, da seme vzkali in se razvije, je potrebno veliko pogovorov, da se v sogovornikovi duši rodi vednost, ki bo enaka vrlini. Platon je verjel, da učenje ne poteka le z enostranskim predavanjem tutorja učencu, temveč je potreben dialog, podoben tistemu v realnem življenju, zato je tudi njegova šola temeljila na preslikavi aktivnega javnega življenja v *polis*u v nekoliko bolj idealnih pogojih. Filozofija se lahko uresničuje le z življenjsko skupnostjo in dialogom med učitelji in učenci v okviru šole. Ali, kot je Platona povzel nek francoski filozof in profesor (Hadot 2009, 68):

Plodna duša lahko oplodi le, če občuje z drugo dušo, v kateri se prepoznajo potrebne lastnosti; in to občevanje se lahko zasnuje le z živo besedo, z vsakodnevnim pogovorom, ki predpostavlja skupno življenje, urejeno z ozirom na duhovne cilje in za nedoločeno bodočnost, kar skratka pomeni filozofsko šolo, kakršno je zasnoval Platon, v njenem obstoječem stanju in z namenom nadaljevanja tradicije.

Tradicija se je nadaljevala skozi mnoge naslednike Platona. Eden najbolj vidnih in preučenih naslednikov, ki se je trudil prenesti filozofsko življenje v kar se da podobnem kontekstu kot sta ga pred njim predstavila Sokrat in Platon, je bil Aristotel. Bodeus (Hadot 2009, 100) pojasnjuje, da pri Aristotelovih predavanjih ni šlo za predavanja v sodobnem pomenu besede, ki bi jim prisostvovali učenci, katerih glavna skrb bi bilo zapisovanje učiteljevih misli v načrtovanju nekakšnega poznejšega študija. Ni šlo za informiranje, za preliv neke teoretske vsebine v razum poslušalcev, ampak za njihovo vzgojo in tudi za skupno raziskovanje: prav to je teoretično življenje. Aristotel je od svojih poslušalcev pričakoval razpravljanje, odziv, sodbo, kritiko.

In prav tako filozofsko življenje se je preneslo tudi v grški *polis*, kjer se v javnih zadevah ni le instrumentalno izvajalo po v naprej določenih postopkih, temveč se je o vsaki zadevi pred odločitvijo diskutiralo in razpravljalo. Kot je bilo razvidno že iz Periklejevega nagrobnega govora (Held 1989, 27–8) ter iz del Platona in Aristotela, sta neposredna participacija in moč boljšega argumenta ideal *polisa*. Zakon države je bil državljanski zakon. Zdi se, da so bili Atenci v celoti ponosni na "svobodno in odprto" politično življenje, v katerem so državljani lahko razvili in udeležili svoje sposobnosti in spretnosti. Posameznik je lahko prek neodvisnosti, statusa, vzgoje, umetnosti, religije in predvsem participacije v skupnem mestnem življenju razvil svoje "materialne sposobnosti" in *teles* (cilj ali smoter) skupnega dobra.

Pomembnost antične demokracije se kaže v konstantnem diskurzivnem preverjanju resnice in iskanju rešitev, ki brez komunikacije ne bi bili uresničljivi saj se zgubi kritičnost, ki jo prinesejo v pogovor drugi. Ravno to je smisel Habermasove trditve: dokler vnaprejšnja vednost ni tematizirana, je za posameznike nekaj povsem gotovega, samoumevnega in neproblematičnega, ko pa je vpotegnjena v proces sporazumevanja, se pokaže možnost njene zmotnosti. Vnaprejšnja vednost je v modusu ne-problematiziranja samoumevnosti »difuzna in fragmentarna«, ko pa je aplicirana na aktualno situacijo, se pokaže njena problematičnost. Na tem izkustvu temeljijo Platonovi dialogi, v katerih Sokrat dokazuje svojim sogovornikom, da tisto, kar se jim je zdelo prej povsem samoumevno, ne zdrži preizkusa stroge racionalne analize (Habermas 1988 v Škerlep 1997, 187):

Modus neposredne gotovosti podeli tisti vednosti, iz katere brez distance živimo, imamo izkustva, govorimo in delujemo, neko paradokšno naravo. Njena prodorna in hkrati neopazna prisotnost se kaže kot zgoščena in hkrati pomanjkljiva oblika vednosti.

Temeljni vednosti manjka notranje nanašanje na možnost, da postane problematična, zato pride v dotik z zahtevami po veljavnosti, ki jih je moč kritizirati, šele v trenutku izvajanja, tedaj pa se preoblikuje vednost, ki je lahko tudi zmotna. Absolutna gotovost ostane neomajna, dokler ne razpade na šokanten način.

Deliberacija vseh o javnih zadevah je ideal, ki bi ga bilo potrebno aplicirati v liberalno demokracijo, vendar je ta ideal v moderni različici demokracije težje aplicirati kot kadarkoli prej. Morda je ravno ekskluzivnost tista, ki je atenski demokraciji dovoljevala tako temeljito deliberacijo ob vprašanih javnega značaja. Nujno je namreč upoštevati, da je bila atenska politična kultura kultura odraslih moških.

Za državljane so bili priznani le atenski moški, stari nad 20 let. Antična demokracija je bila demokracija patriarhov – ženske niso imele nobenih političnih pravic, njihove državljanske pravice pa so bile strogo omejene. Čeprav so sodobne demokracije napredovale, imam vtis, da se v globalni politični kulturi omejenost izraža v problemu možnosti različnih družbenih razredov, da dostopajo, sodelujejo in imajo vpliv znotraj javne sfere. Problematična je tudi zastopanost raznovrstnih glasov, ker je glavno merilo moči v današnjem svetu kapital: tistih nekaj, ki ima največ kapitala, ima znotraj javne sfere največ glasu in posledično vpliva na javne zadeve.

V predhodnih poglavjih smo videli, kako se skozi razvoj demokracije deliberacija ob javnih zadevah zmanjšuje ravno zaradi želje vključevanja vse večjega števila državljanov v politično življenje. Možnost razglabljanja in odločanja se začne prenašati na predstavnike, ki predstavljajo svojo volilno bazo v političnem vsakdanjiku. Pa vendar bi bilo potrebno prenesti atenski ideal v novejšo različico demokracije, ne le zaradi odločitev samih, vendar prvotno zaradi učenja svojih državljanov in s tem večje možnosti inovacij in boljšega življenja v vse bolj kompleksnem okolju. Ideal antičnega državljanja je predstavljal posameznik, ki se je zavedal svoje okolice, in posameznik, ki je skušal vplivati na sodržavljanke ter okolje. Atenci niso prepustili vladanja predstavnikom, temveč so na svojo prihodnost vplivali sami. Z močjo argumenta in deliberacije so se spopadali s težavami in jih reševali na svoj edinstven način.

5 DELIBERATIVNA DEMOKRACIJA

Ideja diskurza in upravljanje javnih zadev skozi deliberacijo ni nova. Pojavi se v antiki, v nekoliko manj obsežni obliki v cerkvenih in družinskih krogih se prenaša vse do moderne teorije politike in se kot zaželena alternativa pojavi v deliberativni demokraciji, ko se napredek liberalizma ustavi. Deliberativna demokracija ni nova teorija, kot sopotnica razvoja demokracije ji je vedno za petami, vendar pa v sedanjem času dobi dodatno veljavo ravno zaradi nezmožnosti spoprijemanja liberalne demokracije z vedno bolj spreminjajočim se okoljem. Njen razmah lahko predvsem ocenjujemo kot posledico ugotovitev politologov o obstoju demokratičnega primanjkljaja in prepričanja, da obstoječega sistema ni mogoče nadgraditi ali preseči.

Tudi Lukšič (2005, 239) pravi, da so se teorije deliberativne demokracije razvile v dialogu s pomanjkljivostmi teorije in prakse liberalne demokracije, kot sem nakazal že v uvodu, in svoja spoznanja ponudile kot izziv institucijam sodobnih liberalno-demokratičnih držav.

Pomembno vprašanje, ki buri duhove teoretikov demokracije, je kako implementirati deliberativno demokracijo. Bi jo bilo bolje vstaviti v že obstoječe institucije liberalne demokracije, ob čemer se takoj postavlja vprašanje, v koliki meri bi lahko izkoristili akt deliberacije v institucijah, kjer prvotno vlogo igrajo razmerja moči in kapitala, ali ustvariti nov sistem, ki je podoben tistemu iz antike in uporablja prvine neposredne demokracije, kar pa je danes zelo težko že zaradi števila ljudi, vključenih v politiko, in kompleksnosti vprašanj, ki zadevajo moderno državo. Kljub vsem tem vprašanjem o tem, kako in kje implementirati deliberativno demokracijo, so si po Lukšiču (2005, 240) vse teorije enotne v tem, da stavijo na institucije, ki promovirajo demokratično deliberacijo, ki vključuje razumen politični dialog, in politično presojanje, ki upošteva različne perspektive ter so senzitivne za pluralnost vrednot.

Ne glede na notranjo pluralnost ali kompleksnost sodobnih političnih, ekonomskih in socialnih pogojev je delitev političnega dela v današnjem času nujnost.

Deliberativna demokracija ponuja ravno to: delitev političnega dela, v kateri se poveča možnost želenega in možnega državljanskega delovanja, in v kateri se državljansko delovanje oblikuje kot del trajnega kritičnega dialoga, kateremu morajo biti zakonsko opredeljene forme politične oblasti bolj podvržene. Povečanje legitimnosti ob tako pridobljenih rešitvah na politična vprašanja omenja tudi Seyla Benhabib (Lukšič 2005, 240):

Po deliberativnem modelu demokracije je nujni pogoj za pridobitev legitimnosti in racionalnosti v kolektivnem odločevalskem procesu v polity to, da so institucije v tej polity aranžirane tako, da je to, kar se razume kot splošen interes vseh, rezultat procesov kolektivne deliberacije, ki poteka racionalno in pošteno med svobodnimi in enakimi posamezniki.

Lukšič (2005, 240) verjame, da bi deliberativna demokracija v liberalni sistem vnašala ravno aspekt reševanja političnih težav brez konfliktov skozi deliberacijo in bi ob izpolnjevanju dveh ključnih pogojev (vključenost ali inkluzivnost in spontan dialog) povečala stopnjo legitimnosti in zaupanja v forme politične oblasti.

Inkluzivnost je pojem, ki zajema tako prisotnost kot govor: načeloma so vsi državljani nagovorjeni, da participirajo v političnem dialogu, in vsi imajo enako pravico, da se predstavijo in postavijo vprašanje, da uveljavljajo svoje razloge, da izražajo svoje potrebe, vrednote in interese, in da oporekajo tistim potrebam, vrednotam in interesom, s katerimi se ne strinjajo. Njihovi glasovi ne bi smeli biti izključeni iz političnega procesa. Vsi državljani imajo enako pravico, da se jih sliši.

Pri spontanem dialogu govorimo o deliberaciji oz. diskurzu, ki ga je treba razumeti kot nasprotje »strateški« ali »instrumentalni« racionalnosti. V nasprotju s strateško manipulacijo in manevriranjem, ki je pogosto značilno za sodobno politiko, lahko skupnost oziroma kolektiv označimo za deliberativno-racionalnega, kjer velja, da so njegove interakcije egalitarne, neprisiljene, kompetentne in osvobodjene prevar goljufij, nad-moči in strategij.

Zato je tudi najbolje, da prostor komuniciranja oz. deliberacije omogoča javna sfera, se pravi država, ki bi s tem omogočala enakost in enakopravnost vseh prisotnih. Trenutno javno sfero in komuniciranje določajo zasebne institucije, ki preko kapitala in javnih medijev zakupijo javni prostor in določajo smer razmišljanja posameznikov. To vodi do ustvarjanja popačene realnosti, ki vodi ljudi v apatično razmišljanje, brez lastne volje do vplivanja na lastno prihodnost in prihodnost družbe v kateri živijo.

Tako izgubimo državljanski potencial in ustvarjamo deficit v človeškem razvoju, s tem poudarjamo le instrumentalno racionalnost ter se vrtimo v krogih ekonomskega razcveta in krize, ki se nam v tem trenutku kažejo kot nepremostljive ovire. Ljudje se počutijo nemočne, ker se zdi, da nimajo vpliva v sodobni globalni družbi, kjer še ni neke globalne javnosti, socialne kategorije, v kateri bi lahko medsebojno razpravljali, obstaja le nepregledna množica tematskih javnosti. Dokler ne zaživi transnacionalna javnost, je tako edino upanje (po)ustvarjanje vladavine javnega mnenja znotraj nacionalnih meja (Splichal 2011, 36). Peters (2008, 476) pa se sprašuje, ali je »resnično tak problem, če se mnenje v EU oblikuje večinoma na nacionalnem nivoju – če domnevamo, seveda, da se države članice do neke mere medsebojno sprejemajo in razumejo?« Tiste zadeve, ki zanimajo posamične evropske javnosti, imajo dovolj teže, da se nekoč o njih razpravlja na globalni ravni. Ker še ni skupnega globalnega prostora, kjer bi lahko vsi glasovi govorili in bili slišani, in so ti prostori že vzpostavljeni na nacionalnih nivojih, je treba vzpodbujati deliberacijo znotraj njih.

Nova kritika obstoječih in prevladujočih medijskih in komunikacijskih praks, predvsem tržnega (vizualno) komunikacijskega diskurza, je pomembna iz več razlogov. Na eni strani je javni prostor komuniciranja, ki ga Habermas (Vodeb 2008, 8) definira kot prostor, ki je dostopen vsem, koloniziran do te mere, da je postal predvsem prostor izražanja interesov zasebnega kapitala. Tržne komunikacijske prakse so v njem prevladujoče, s tem pa javni prostor izgublja svoj demokratični in demokratizirajoči potencial. S komunikacijskimi praksami mislim na delovanja, ki sledijo določenim ciljem in so pri tem tesno povezana s tipičnim vzorcem vedenja posameznika ali skupine v vsakdanjem življenju ter so strukturirana s širšimi družbenimi pogoji. Na drugi strani je komuniciranje zmožnost, za katero je potrebno znanje in sposobnost udejanjanja v praksi. Kritična refleksija odločilno pripomore k poglobljenemu uvidu v medijske in komunikacijske pojave in komunikatorja obvaruje pred avtizmom, ki je tako zelo značilen za prevladujoče komunikacijske prakse. Kritično znanje je podlaga za specifične komunikacijske prakse, katerih kultura vplete komunikatorja v procese komuniciranja na emancipacijski način. Ta vpletenost je pogoj tako za dobre rezultate komuniciranja kot za ustvarjanje znanja in uvida, potrebnega za dobro komuniciranje.

Tukaj je lepo razviden potencial deliberativne demokracije, ki bi osvobodil javno sfero od konstantnega nadziranja in vodenja s strani zasebnikov in kapitala ter pripravlja javnost na vnovični prevzem in vodenje. Ljudje bi zopet dobili svoj prostor za socialno delovanje, ki vse od ustvarjanja liberalne demokracije in kapitalnega zasebnika ne ponuja iskrene menjave mnenj, vendar le strateško delovanje in nepopolno izpolnjevanje samega sebe.

Pridobili bi na prostoru, tako kot so pridobili v srednjem veku ob razpadu tradicionalnih in cerkvenih institucij na račun novih pogledov na demokracijo.

R. Birdwhistell (Ule 2009, 13) nakaže, da je zaradi vse večje kompleksnosti življenja potrebna sfera, ki omogoča komuniciranje med soljudmi brez zunanjih smernic v našem primeru zasebnega kapitala in o tem zapiše:

Zaradi kompleksne socialne delitve dela človek redko deluje izolirano od drugih ljudi. Socialno delovanje posameznika je po definiciji nepopolno, izvrševanje ciljev je odvisno od stalne, paralelne ali komplementarne koordinacije posameznikov ali skupin, ki dopolnjujejo drug drugega. Zahteve po fleksibilnosti in prilagajanju terjajo stalno in zanesljivo povratno informiranje, prispevke več ljudi medsebojne korekcije posameznikov. Vsi deli telesa, na katere lahko neposredno ali posredno vplivamo, predstavljajo potencialne za medsebojno povezovanje ljudi.

Problem javnega prostora komuniciranja je, da ne kaže več nadvlade, pritiska in kontrole javnega nad zasebnim. Danes se soočamo s problemom t. i. »tekoče moderne«, kjer so zasebni interesi tistih, ki so lastniki velikega finančnega kapitala, kolonizirali javni prostor komuniciranja do te mere, da je izgubil svoje najpomembnejše kvalitete. Izgubil je ključno dimenzijo – polja razprave, kjer se spopadejo različna mnenja, ki v komunikacijskih procesih na specifičen način gradijo družbeno realnost. Medijski prostor, ki prevladujoče vpliva na procese konstrukcije družbene realnosti, sledi predvsem interesom tistih, ki si lahko privoščijo njegov zakup in s tem dostop do javnega prostora komuniciranja. Gre za kolonizacijo javnih prostorov s strani zasebnega kapitala in njemu lastne komunikativne moči. Druge značilnosti tekoče moderne, kot so komercializacija vsakdanjega življenja, informacijska zasičenost in pomanjkanje informacijske različnosti, dodatno otežujejo posameznikovo in družbeno refleksijo medijskega okolja. Kritične in družbeno odgovorne iniciative so, čeprav naraščajo, v perspektivi kumulativnega komuniciranja v javnem prostoru v veliki manjšini (Vodeb 2008, 54). O depolitizaciji javnosti piše tudi Škerlep (1997, 162):

Z razmahom popularnega tiska v 19. stoletju in z razvojem množičnih medijev v 20. stoletju se je publikum spremenil od aktivnega subjekta javnosti v pasivni objekt komercialno naravnanih množičnih medijev. V spremenjenih razmerah je publikum, ki javno rezonira, razpadel, javnost pa se je depolitizirala.

Javno mnenje, ki je tudi v modernih demokracijah edina osnova legitimnosti oblasti, se je razblinilo v »socialno psihološko kategorijo«, ki izhaja iz anketnega ugotavljanja »ne – javnega mnenja« ljudi.

Novodobne težave, ki so prišle z razvojem demokracije v liberalno različico, bi lahko premagali z vpeljavo deliberativne demokracije. Najbolj pomembno vprašanje je način implementacije, ki ne bi smel posegati po velikih spremembah, ampak po malih korakih inkrementalnega uvajanja novosti. Preden se odločimo, kateri način implementacije deliberativne demokracije bi najbolj ustrezal danemu sistemu, je potrebno opisati in prikazati okvirje deliberativne demokracije. To je zelo težka naloga, saj za razliko od liberalnega sistema, ki je skozi čas pridobil na realnosti ali »otipljivosti« skozi institucije, postopke in teorijo liberalne demokracije, tega v deliberativni demokraciji ne najdemo. Jedro deliberativne teorije je deliberacija oz. govor, ki naj bi zmanjšal demokratični deficit, ni pa določene institucije, kjer naj bi se deliberacija izvajala, ni postopkov, ki bi nas pripeljali do dejanskih implementacij idej in rešitev, do katerih bi prišli skozi deliberacijo. Deliberativni teoretiki vidijo različne prostore, kjer naj bi se deliberacija odvijala.

Nekateri prisegajo na institucije znotraj liberalnih okvirjev, drugi to kritizirajo, ker naj ne bi dosegli polnega potenciala, če deliberacijo omejimo na določen prostor. Fishkin (1991) vidi javne medije kot dober prostor za deliberacijo in s tem ustvarjanje smernic za politične akcije. Spet drugi jih vidijo kot idealni dom za deliberacijo z ustvarjanjem novih institucij zunaj ali znotraj države, le da se podeli samostojnost in legitimnost. Deliberativna demokracija ni tako razdelana, kot je to značilno za liberalno demokracijo, ki si je skozi stoletja ustvarila okvirje za delovanje. Tako se bom pri opisovanju deliberativne demokracije osredotočil večinoma na deliberacijo in najbolj primerno areno in način za njeno implementacijo, nato pa tudi na potencial implementacije rešitev. Kot sem omenjal že v prejšnjih poglavjih, ni tako pomembno, ali bo deliberativna zamenjala liberalno demokracijo in ali je deliberativna boljša od liberalne demokracije. V obeh primerih gre za demokracijo, razlika je v zgodovinskem pogledu na pomen demokracije, kjer je bilo v začetkih moderne različice bolj pomembno zavarovati posameznika pred tiranijo in samovoljo ostalih, sedaj pa je bolj pomembno izkoristiti potencial vseh državljanov in njihov intelektualni napredek za lažje spoprijemanje z vse bolj turbulentnim okoljem.

Deliberacijo kot način oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev je potrebno vpeljati kot nadgradnjo obstoječemu sistemu. Kako, kje in za koga je odvisno od države in njenih specifik. V nadaljevanju se bom ukvarjal najprej z obliko deliberacije, nato pa s prostorom, v katerem naj nastopa. Deliberativna demokracija je predvsem poskus preseganja razkoraka med vladajočimi in vladanimi.

6 DELIBERACIJA IN REŠITEV DEMOKRACIJE

V tem poglavju se ukvarjam predvsem z aktom deliberacije in se osredotočam na ideje treh avtorjev: Habermasa, Johna S. Dryzeka in Jamesa S. Fishkina. Prvo podpoglavje bo pripadalo Habermasu, v katerem bom nakazal, zakaj je pogovor med soljudmi tako pomemben in zakaj bi morala država prevzeti nalogo omogočanja deliberacije med sodržavljanji. Drugo podpoglavje bo v luči Johna S. Dryzeka, in sicer o tem, kakšna bi naj bila deliberacija, da bi pripomogla h kar najbolj učinkovitim rešitvam realnih problemov. V tretjem podpoglavju pa bom z lastnimi idejami in idejami Jamesa S. Fishkina poizkusil prikazati prostore za deliberacijo. S tremi različnimi pogledi treh pomembnih avtorjev v deliberativni teoriji bom tako prikazal ključne ideje za implementacijo deliberacije v sedanji model demokracije. Kako pomembno je komuniciranje, s tem pa tudi diskurz, skušam prikazati skozi celotno diplomsko delo.

6.1 UČENJE SKOZI DELIBERACIJO

Deliberacija je rešitev in sama sebi namen, dobrega načina komuniciranja se lahko naučimo le skozi komunikacijo. Sicer bi morali najprej ustvariti prostor za svobodno komunikacijo brez omejitev novodobnih liberalnih prvin, omenjenih v prejšnjih poglavjih. Pa vendar – če ljudem ne bomo omogočili svobodnega prostora deliberacije, od njih tudi ne moremo pričakovati napredka h komunikativnemu delovanju. Ljudje smo bitja, ki se zelo dobro prilagajamo okolici, morda celo najboljše od vseh ostalih bitij, zato tudi to, kako delujemo danes, pomeni le prilagajanje smernicam moderne družbe.

Za Schraga (Ule 2009, 89) diskurz predstavlja simbiozo govornice in jezika, iz katerega posameznik govori. Govorjene ali napisane besede na različne načine izživljajo jezikovni kapital in spodbujajo ekonomijo diskurza, tako da je diskurz kreativni dosežek in sporočanje že izrečenih pomenov ter dogajanje in sistem hkrati – je artikulacija novega in ponavljanje starega. Kot pravi Ule (2009, 12), je najpomembnejši argument študija komuniciranja to, da ima komuniciranje osrednjo vlogo v naših življenjih.

To, kako vodimo svoje življenje, doživljamo in osmišljamo svoje bivanje, razvijamo odnose in intimnost, ustvarjalni in produktivni smo, je v mnogo čem odvisno od naših komunikacijskih spretnosti, sposobnosti in znanj. Nenehno smo obkroženi z drugimi ljudmi, s katerimi smo v različnih socialnih, delovnih, čustvenih stikih in odnosih. Brez komuniciranja ne bi bilo odnosov, intimnosti, sodelovanja, (so)čustvovanja, socialnega življenja, javnega življenja, da ne govorimo o medijski dejavnosti. Proces medsebojnega povezovanja so za socialno življenje ljudi nujni. Ljudje živimo na način socialne interakcije, tako medosebne kot med-skupinske. S pomočjo socialnih interakcij urejamo odnose, se odločamo, izražamo, si delimo naloge, prostor in materialne vire, vodimo svoje življenje in sodelujemo, sočustvujemo, vzgajamo.

Tako človekov razvoj kot njegovo življenje sta odvisna od mreže medsebojnih zvez in interakcij. Od tega so odvisne umetnosti in druge kulturne prakse ljudi. Na različne načine in organizirano oblikujemo in si delimo informacije, zamisli, dejavnosti, izkušnje, čustva.

Osrednji element komunikativnega delovanja po Habermasu je torej sporazumevanje (Škerlep 1997, 172): »Sporazumevanje (*Verständigung*) pomeni proces zedinjenja (*Einigung*) med subjekti, ki so sposobni govora in delovanja.« Seveda je mogoče reči, da se sporazumeva tudi strateško delujoči akter, vendar pa le-ta poizkuša od drugih izsiliti tak odgovor, ki bo v skladu zgolj ali predvsem z njegovim lastnim strateškim smotrom, kar pa v kontekstu Habermasove teorije ne spada v pojem sporazumevanja v ožjem pomenu. Iz komunikativnega delovanja je po definiciji izključen vsak odgovor, ki je izsiljen s pozicij moči, s silo ali prevaro (Škerlep 1997, 172). Ob predpostavki, da govorci izražajo stavke, ki so slovnično pravilno oblikovani, kar jih naredi razumljive, morajo biti po Habermasu v procesu sporazumevanja izjave resnične, pravilne in iskrene (Škerlep 1997, 179):

Resničnost izjav pomeni, da se morajo ujemati s tistim realno obstoječim stanjem stvari v objektivnem svetu, ki ga opisujejo. Objektivni svet je definiran kot totaliteta entitet, o katerih so možne apodiktične sodbe. Ta zahteva po veljavnosti se nanaša na kognitivno funkcijo jezika, katere kriterij je resničnost izjav. Vsako ne-zavrto komuniciranje, ki je usmerjeno k medsebojnemu sporazumevanju, predpostavlja, da govorci medsebojno prepoznajo propozicionalno resnico izmenjanih govornih dejanj.

Iz te zahteve po veljavnosti izhaja teoretski diskurz; pravilnost izjav pomeni, da morajo biti v skladu z legitimnim normativnim kontekstom oz. z obče veljavnimi konvencijami družbenega sveta, ki je definiran kot totaliteta legitimno normativno urejenih medsebojnih odnosov. Ta zahteva po veljavnosti se nanaša na apelativno funkcijo jezika, katere kriterij je pravilnost na recipiente usmerjenih govornih dejanj. Vsako nezavrto komuniciranje predpostavlja, da vsi udeleženci prepoznajo pravilnost konvencij in normativnih pravil, h katerim njihova govorna dejanja prispevajo tako, da z upoštevanjem le-teh obnavljajo njihovo veljavnost, in v skladu s katerimi so ta dejanja (obljube, prepovedi itd.) strukturirana kot sprejemljiva oz. legitimna. Iz te zahteve po veljavnosti izhaja praktični diskurz; iskrenost izjav pomeni, da je komunikativna intenca govorca enaka tisti intenci, ki je izražena v izjavi, kar kaže na avtentičnost izjave glede na subjektivni oz. notranji svet govorca. Subjektivni svet govorca je definiran kot področje individualnih izkustev, do katerih ima govorec privilegiran dostop. Ta zahteva po veljavnosti se nanaša na ekspresivno funkcijo jezika, katere kriterij je iskreno razkrivanje govoreče subjektivnosti. Komunikacija lahko nemoteno poteka le, če govorniki menijo, da sodelujoči delujejo v skladu s pravilom iskrenosti, ker si le tako lahko medsebojno zaupajo. Iz te zahteve po veljavnosti izhajata dva različna tipa diskurza – diskurz estetske kritike in klinično-terapevtski diskurz.

Habermas (Škerlep 1997, 183) poudarja, da je v vsakdanjem sporazumevanjem komunikativna racionalnost prisotna le implicitno. V vsakdanji komunikaciji govorniki običajno s svojim izjavljanjem zgolj zagotavljajo, tj. dajejo implicitno »poročstvo«, da bi lahko, če bi bilo potrebno, za svoje izjave navedli razloge, s katerimi bi utemeljili njihovo resničnost, pravilnost in iskrenost. Kadar pa pride pri sporazumevanju do nesporazumov in konfliktov, imajo udeleženci samo tri možnosti; da sporazumevanje prekinijo in začnejo s strateško usmerjenim delovanjem, ali da se vzdignejo na raven čistega »diskurza«, v katerem za svoje trditve eksplicitno navajajo razloge, s katerimi poskušajo racionalno utemeljiti svoje izjave. Le ob prestopu na raven čistega diskurza postane sporazumevanje eksplicitna racionalna argumentacija, v kateri se eksplicitno kaže komunikativna racionalnost. Habermas gradi kompleksni model družbe, zato mora postaviti svojo teorijo (inter)akcij v družbeni kontekst. To stori v prvem koraku z vpeljavo fenomenološkega pojma življenjski svet (*Lebenswelt*), ki ga opredeljuje kot komplement pojmu komunikativno delovanje.

Na začetku knjige *Strukturen des Lebenswelt* Alfred Schutz vpelje pojem življenjskega sveta z deskripcijo izkustva vsakdanjega življenja (Škerlep 1997, 184):

Znanosti, ki želijo interpretirati in razložiti človeško misel in delovanje, morajo začeti z opisom temeljnih struktur tistega, kar je predznanstveno, resničnosti, ki se zdi samoumevna ljudem, ki ostajajo pri svojem naravnem stališču /.../ Svet vsakdanjega življenja je človeška temeljna resničnost. Z vsakdanjim življenjskim svetom naj bo razumljeno tisto področje resničnosti, ki ga buden in normalen odrasel človek v svojem naravnem stališču jemlje kot nekaj gotovega. S to samoumevno gotovostjo označujemo vse, kar doživljamo kot nevprašljivo ... kar je za nas do nadaljnjega neproblematično.

Habermasov pojem življenjskega sveta se torej nanaša na notranjo soodvisnost med izkustvom posameznika in okoljem, v kontekstu katerega le-ta komunicira in deluje. Ta soodvisnost je dvostranska, saj na eni strani interakcije z okoljem strukturirajo posameznikovo izkustvo, na drugi strani pa obstaja okolje kot smiselno le prek posameznikovega izkustva. Vezni člen med posameznikom in njegovim okoljem je nakopičeno izkustvo, ki obstaja kot v spominu in širšem kognitivnem aparatu (možganih) shranjena tipizirana vednost. Z besedami Schutzja in Luckmana (Škerlep 1997, 185):

Vsak korak moje razlage in razumevanja sveta temelji v vsakem trenutku na fondu prejšnjih izkustev /ki so/ enovito vključena v moj fond vednosti kot referenčna shema pri vsakem koraku moje razlage sveta /in/ postavljena v razmerje do te sheme, tako da se mi stvari in dogodki v svetu postavljajo nasproti v svoji tipizirani obliki /.../ Vsaka moja razlaga življenjskega sveta se umešča v kontekst tipiziranih stvari in dogodkov, nekoč že razloženih, torej v kontekst stvarnosti, ki mi je v svoji »tipiki« znana. Zaupam v to, da se bo svet, kakor mi je doslej znan, nadaljeval še naprej in da bo fond vrednosti, ki sem si ga pridobil od soljudi in oblikoval iz svojih lastnih izkustev, ohranil svojo temeljno veljavnost.

Za razumevanje intersubjektivnosti življenjskega sveta je namreč ključnega pomena vez med polom specifične individualne vednosti in polom skupne družbene vednosti, na kateri je specifična individualna vednost utemeljena.

Ključna je naslednja Habermasova misel: poleg tega, da se člani iste družbene skupnosti v vsakdanjem življenju srečujejo s podobnimi situacijami in imajo podobna izkustva, so prek medsebojnih interakcij, vzgoje in učenja socializirani v »družbeni fond vednosti«, kar pomeni, da njihova individualna vnaprejšnja vednost temelji na skupni družbeni vednosti.

V nasprotju s fenomenologi pa se Habermas ne ukvarja s problematiko izkustva, temveč ga zanima predvsem razmerje med vnaprejšnjo vednostjo in družbenim fondom vednosti. Poenostavljeno rečeno, za Habermasa je pomembna predvsem ugotovitev, da člani določenega sociokulturnega sveta prek ponavljajočih se interakcij, ki sestavljajo permanenten socializacijski proces, sprejemajo podobne »pomenske vzorce« kot obče klasifikacije stvarnosti, na osnovi katerih posplošujejo svoja individualna izkustva. Po Habermasu sta temeljni sestavini družbenega fonda vednosti jezik in kulturna tradicija: nosita pomenske vzorce, ki v obliki obče veljavnih tipizacij služijo posameznikom pri tvorjenju lastnih individualnih tipizacij.

Glede na semantični vidik ima jezik neko lastno afiniteto do govorno izražene slike sveta. Naravni jeziki konzervirajo vsebine tradicij, ki imajo svoj obstoj samo v simbolni obliki in večinoma v jezikovnem utelešenju. Tako kultura vtisne v jezik svoj pečat. Semantična zmogljivost nekega jezika mora biti umeščena v kompleksnosti v spominu ohranjene kulturne vsebine, to je v pomenski, vrednostni in izrazni vzorec (Škerlep 1997, 185).

Za Habermasa je pomembna tudi fenomenološka postavka, da jezik in kulturna tradicija nista nekaj vnaprej danega in nespremenljivega, temveč izhajata iz neposrednih in posredovanih individualnih in kolektivnih izkustev v okviru določenega sociokulturnega sveta, zato se v družbenih procesih obnavljata in spreminjata. Habermas skuša dokazati, da se kulturna tradicija v modernih razmerah spreminja prek procesov racionalnega sporazumevanja (Škerlep 1997,186). To pomeni, da imajo udeleženci komuniciranja že vnaprej na razpolago elemente definicij, ki jih po potrebi projicirajo na aktualno komunikacijsko situacijo. Udeleženci sporazumevanja definirajo vsakokratno situacijo sicer vedno znova, vendar to storijo na osnovi elementov že vnaprej danih definicij, ki jih črpajo iz svoje vnaprejšnje vednosti.

Koliko je vnaprejšnja vednost posameznih udeležencev interakcij med seboj že »strukturalno uglasena«, če lahko uporabimo Maturanov izraz, bodisi zato, ker so med seboj v ponavljajočih se interakcijah, bodisi zato, ker je del skupnega »družbenega fonda vednosti«, obstaja med njimi vnaprejšnji implicitni konsenz. Udeleženci komuniciranja te vnaprejšnje implicitne definicije situacije aplicirajo na nove situacije in jih na določenih točkah reinterpretirajo. V procesu sporazumevanja o neki partikularni temi, ki poteka prek navajanja razlogov za veljavnost izjav in navajanja razlogov za kritiko teh izjav, mora obstajati skupna »referenčna točka«, na katero se udeleženci sporazumevanja nanašajo. Na mestu te skupne »referenčne točke« se nahaja totaliteta ne tematizirane vednosti, ki jo tvori družbeni fond vednosti.

Ker je ta vednost v modusu neposredne gotovosti in samoumevnosti, se z njo implicitno vsi strinjajo do tedaj, ko so določene zahteve po veljavnosti govorcev podvržene kritiki in morajo zanje navesti razloge. V procesu utemeljevanja kritiziranih zahtev po veljavnosti govorci spet črpajo iz svoje vnaprejšnje vednosti ter pri tem nadalje tematizirajo prej samoumevno in neproblematično vednost, ki se na ta način preoblikuje v eksplicitno izraženo vrednost (Škerlep 1997, 186–7).

Bistvo diskurza ali deliberacije je za Habermasa, kot smo to videli že v antiki, v tem, da se skozi proces sporazumevanja lahko spozna zmotnost idej vnaprejšnje vednosti. Le tako lahko popravimo in se učimo, razširimo svoj fond vednosti ter tako intelektualno rastemo, s tem pa, kot je rekel Aristotel, tudi oplodimo drugo dušo in skrbimo za evolucijo ljudi. V aktu deliberacije delimo svoja znanja z ostalimi, ki nas obkrožajo, in od njih dobivamo povratne informacije, le te pa ustvarjajo naše znanje in pogled, ki ga imamo na okolico.

Na osnovi analize tega primera opredeli Habermas naslednje obče načelo komunikativne interakcije (Škerlep 1997, 188): izjave govorcev vselej zarisujejo kot svoje »ozadje« (*Hintergrund*) določene implicitne definicije situacije. Definicijo situacije determinira aktualna potreba po doseganju sporazuma, ki izhaja iz konstelacije različnih pozicij udeležencev komunikativne interakcije. Pozicije udeležencev so opredeljene z njihovimi interesi. Pogoj komunikativno doseženega sporazuma je, da se definicije situacije različnih udeležencev med seboj v zadostni meri prekrivajo. Prav implicitno in eksplicitno dogovarjanje o definiciji situacije je osrednji element sporazumevanja. V vsakdanji komunikativni praksi udeleženci komuniciranja običajno definirajo in redefinirajo situacijo zgolj posredno, prek neposrednega dogovarjanja o načrtih in ciljnih delovanja.

Z drugimi besedami, kadar so udeleženci naravnani na praktične interese, je dogovarjanje o definiciji situacije običajno implicitno samemu usklajevanju teh interesov. V čisti diskurzivni argumentaciji pa je eksplicitno definiranje situacije v ospredju. Ker vnaprejšnja vednost konstituira življenjski svet, je tudi življenjski svet kot horizont komunikacijske situacije v modusu neposredne gotovosti. V procesu sporazumevanja se z redefinicijami situacije premešča področje relevance, kar pomeni, da so prek asociativnih vezi v komunikacijsko situacijo vpotegnjeni novi elementi življenjskega sveta udeležencev, ki so bili prej le latentno prisotni. S tem, ko je neki element prek asociativnih vezi vpotegnen v komunikacijsko situacijo, zgubi svojo samoumevnost in neproblematizirano »trdnost« (*Solidität*). Kadar je neko do tedaj samoumevno »stanje stvari« iz širšega konteksta vpotegnjeno v polje relevance, je problematizirano kot del teme sporazumevanja, kar pomeni, da je izpostavljeno kritičnim, tudi nasprotujočim si, interpretacijam. Samo omejeni izsek življenjskega sveta, ki tvori situacijo komunikativne interakcije, je diskurzivno tematiziran. Zaradi časovne omejenosti komuniciranja je mogoče diskurzivno tematizirati zgolj tiste izmed množstva implicitnih elementov izjav udeležencev, ki so relevantni za temo sporazumevanja. Zato se s perspektive komunikacijske situacije prikazuje širši kontekst življenjskega sveta kot neizčrpen »rezervoar samoumevnosti in ne-problematiziranih prepričanj« (Škerlep 1997, 190).

Habermas je dokazal, da lahko svoje poglede in verovanja spremenimo zgolj skozi komunikativno interakcijo. Življenjski svet ali resnice o svetu, ki so ustvarjene z izkustvom zunanjega sveta, ne moremo spreminjati brez interakcij z nasprotujočimi se in kritičnim interpretacijami. Če se v vsakdanjem življenju ne pogovarjamo z ljudmi, ki nas obkrožajo in ne dobimo drugačnih mnenj o temi, ki je za nas samoumevna, je nikoli ne postavimo na kritično točko ter s tem tudi ne spreminjamo. Zakaj bi spreminjali ideje, v katere smo do sedaj verjeli in so nas skozi življenje pripeljale brez težav? In ravno to je problem javne sfere, ki je zasičena zgolj z informacijami zasebnega kapitala. Te nikoli niso imele naloge informiranja zavoljo informativnosti same ali razvoja kritične misli. Prepričevalna narava (danes v javni sferi prevladujočih) komercialnih informacij po definiciji pomeni, da so takšne informacije v javni sferi zato, da bi (dolgoročno ali kratkoročno) vplivale na naše potrošniško vedenje, in ne da bi bile gorivo našega umskega razvoja.

6.2 KRITIKA DELIBERACIJE IN NJENE REŠITVE

Kritike deliberativne demokracije so utemeljene na realnih dejstvih, kar ne pomeni, da je potrebno opustiti nadaljnji razvoj demokracije v to smer. Postaviti se moramo v kožo Habermasa in kritike preučiti ter uporabiti njihove smernice za nadgradnjo deliberativne demokracije. Kritik bi se morala zavedati tudi liberalna demokracija in jih uporabljati za lasten razvoj in evolucijo politike ter celotne skupnosti.

Prva in osnovna kritika pravi, da je deliberacija zaželen akt v politiki in da je kljub inkluzivnosti in spontanosti dialoga potrebno na koncu dneva najti neke rešitve in jih tudi implementirati v dejanskem življenju. Ni dovolj le akt deliberacije, problemi zahtevajo rešitve, ki so zaradi vse hitrejšega tempa življenja in kompleksnosti težav, ki nas obdajajo, učinkovito sprejete v čim krajšem času v čim večjem številu. Zato pri aktu deliberacije ne moremo vedno stremeti h konsenzu.

Po drugi strani se po mnenju Grahama Smitha (Lukšič 2005, 242) od konsenza kot koncepta odločanja v deliberativni demokratični teoriji preveč pričakuje. Za mnoge je konsenz regulativen ideal ali impliciten standard demokratičnega dialoga. Ne glede na količino deliberacije se morajo v neki točki glasovi prešteti, če želimo doseči odločitev. Noben ustrezen model demokracije ne more biti kolektiven. Kot pravi Przeworski, »/t/eoretiki deliberacije želijo s praznimi željami odstraniti vulgarno dejstvo, da se v demokraciji deliberacija konča z glasovanjem /zato/ je rezultat glasovanja, in ne deliberacije tisto, kar daje avtoriteto vladi« (Dryzek 2000, 38).

Akt glasovanja velja za najboljšo rešitev in je trenutno najbolj primeren mehanizem pridobivanja odločitev, ki pa sam po sebi ne predstavlja tudi najboljšega mehanizma generiranja idej ter s tem tudi ustvarjanja najboljših rešitev za dani problem v določenem trenutku. Deliberacija je lahko predpogoj za glasovanje, saj bi s tem prišli do večjega števila rešitev kot nam jih lahko ponudijo politične elite v današnjem času, nato pa bi glasovali za najbolj primerno. Idealno bi bilo, ko deliberacije ne bi razumeli le kot konsenz, temveč kot usmeritev k medsebojnemu razumevanju. To pa pomeni, da se ljudje ne bodo vedno strinjali med seboj, bodo pa veliko bolj motivirani za to, da konflikte raje rešujejo s pogovorom na osnovi argumentov kot pa z drugimi sredstvi.

Medsebojno razumevanje od udeležencev terja debate, v kateri soočajo različne poglede na določeno tematiko, in možnost, da se po končani refleksiji in skupnem premišljanju njihove izhodiščne preference in preference drugih spremenijo. Udeleženci debate bi morali biti sposobni prepoznavati omejitve in zmote tako svojih lastnih perspektiv in sodb, kot tudi omejitve in zmote ostalih. Deliberacija bi le odprla obzorja, omogočala multiple poglede na težavo, glasovanje pa bi skrajšalo čas izbiranja prave rešitve, drugače potreben konsenz skozi deliberacijo ni mogoč (Lukšič 2005, 242–3). Tudi James D. Fearon (Elster 1998, 44–6) prikaže namen, s katerim skupina ljudi debatira o določenih zadevah, preden se sklene kolektivna odločitev:

1. *Razkriti osebne podatke;*
2. *zmanjšati ali premagati vpliv omejene racionalnosti;*
3. *spodbujati določeno obliko zagovarjanja zahtev;*
4. *pomagati najti končno odločitev, legitimno v očeh skupine, ter tako pripomoči k solidarnosti skupine in izboljšanju izvršitev odločitve;*
5. *izboljšati moralne ali intelektualne lastnosti sodelujočih;*
6. *narediti "pravo stvar", neodvisno od posledic razprave.*

Za Fearona razkriti osebne podatke pomeni, da razprava omogoča ljudem, da izrazijo različno stopnjo nagnjenosti do predlaganih alternativ, tj. ali imajo močno stališče do določenih izbir ali pa so brezbrizni. Možno sicer je, da obstaja volilni sistem, ki lahko simulira razpravo, tako da omogoča kar se da veliko možnih stopenj nagnjenosti do določene alternative, kot jih dopušča vsakdanji jezik. Vendar je bolj preprosto, če uporabimo bogastvo običajnega jezika in predlagamo alternative ter izrazimo stopnjo nagnjenosti. Za vsako dano volilno proceduro, za katerega je zakonodaja vnaprej obvezana, da jo uporabi, bo volilni postopek redko (če sploh kdaj) dopuščal posameznikom, da pošljejo »sporočila«, ki bi opisala njihovo nagnjenost, kakor bi to omogočala odprta razprava. V razpravi pa lahko izražamo tudi svojo naklonjenost do drugih oseb in nakažemo, da bomo glasovali za določeno alternativo že zgolj zaradi podpore določeni osebi, ki jo cenimo ali se nam zdi, da bomo v prihodnje rabili pomoč iz njene strani (*»Ti me podpiraj pri zadevah, ki so meni pomembne, in jaz bom tebe pri tvojih.«*)

Posamezni člani skupine pa bi lahko imeli osebne podatke o dejavnikih, ki bi vplivali na možnosti različnih izidov, ali na naravo teh izidov, in da pride do prave odločitve za skupino, bi morda bilo potrebno razkriti te osebne podatke.

Če se skupina odloča o restavraciji, v kateri bodo skupaj jedli, lahko član ve, da je določena lokacija, ki je na listi izbire, neprimerna, saj je restavracija ali zaprta ali v tistem času prezasedena in s svojimi osebnimi informacijami to alternativo izključi iz glasovanja.

Fearon (Elster 1998, 49–52) poudarja, da za veliko število kolektivnih odločitev ni glavni problem, da imajo ljudje osebne podatke o preferencah ali možnih posledicah, temveč je glavni problem ta, da je težko priti do najboljšega poteka dogodkov in odločitev, saj je problem zelo zapleten. Soočeni s kompleksnim problemom bi posamezniki lahko združili moči in na ta način povečali možnost boljše odločitve. Razprava bi lahko zmanjšala vpliv omejene racionalnosti iz dveh razlogov. Prvič, lahko bi bilo koristno v smislu, da ti prideš do ideje, do katere jaz ne bi prišel in obratno. Drugič, lahko bi bilo koristno v smislu, da se med potekom razprave spomnimo na možnosti in probleme, do katerih ne bi prišli, če bi o tem razglabljali vsak posebej. Eden izmed razlogov, da bi skupina želela razpravljati, ne samo glasovati, je, da se zmanjša vpliv omejene racionalnosti, pri čemer bi razprava služila temu namenu tudi v primeru odkritih konfliktov interesov v skupini. Medtem, ko so volilni sistemi v nekaterih primerih dobro sredstvo za izvajanje osebnih podatkov, pa obstaja zelo majhna verjetnost, da so dobro sredstvo za premagovanje omejene racionalnosti. Deliberativno demokracijo včasih zagovarjajo s tem, da deliberacija omogoča osebi ali skupini, da predstavi ostalim, kako stvari izgledajo iz njihove perspektive. To omogoča ostalim, da se naučijo iz znanj drugih in s tem sprejmejo drugačne poglede na določen problem ter posledično zmanjšujejo omejeno racionalnost (*»Ti mogoče veš, kako je biti reven, jaz pa ne«*).

Ena posledica zasebnosti in tajnosti je, da volivec nima nobene obveze zagovarjati svoje odločitve (Elster 1998, 53–5). Tako mu ničesar ne preprečuje, da glasuje samo po lastnih interesih, brez razmisleka o kolektivu. Prednost javne razprave pred glasovanjem je, da bodo sodelujoči manj nagnjeni k glasovanju samo za lastne interese zaradi strahu, da bodo izpadli sebični. Seveda ničesar ne preprečuje posamezniku, da ponudi ideje in interese za skupno dobro, nato pa glasuje v lastno korist. Toda če razprava oblikuje alternative za glasovanje, potem posameznik mogoče ne bo dobil možnosti, da glasuje samo za lastno korist. V kolikor so ljudje motivirani k nesebičnosti in ne le na svoje interese, potem je razlog za javno razpravo namesto glasovanja ta, da se prek nje ustvarjajo javni predlogi, ki bi koristili vsem.

Fearon izpostavi še en razlog v prid razpravam namesto glasovanja o določenih alternativah, in sicer, da tako vsi dobijo priložnost, da izrazijo svoje mnenje, in na ta način so bolj odprti, da sprejmejo in podprejo rezultat, dasiravno ni njihova alternativa ali odločitev, za katero bi se dejansko odločili pri glasovanju (Elster 1998, 56). Če razprava pripelje do večjega soglasja zaradi kateregakoli od treh omenjenih mehanizmov – osebni podatki, omejena racionalnost, ali spodbujanje javnih predlogov – potem bodo sodelujoči pri razpravi bolj nagnjeni, da podprejo predlog preprosto zato, ker jih je več v soglasju, da je to prava odločitev. Povedano drugače, skupina bi želela razpravljati o problemu in ne le glasovati zato, ker bi razprava izboljšala kvaliteto odločitve in ker je kot stranski produkt več članov prišlo do skupne odločitve in bo večje število članov sodelovalo pri vzpostavitvi in izvršitvi te odločitve.

Gutmann in Thompson (2004, 10–3) imata še posebej ekspanziven pogled na liberalno domeno deliberacije, saj verjameta, da bi se vsa politična vprašanja, ki vključujejo globoko moralno nestrinjanje, morala reševati z deliberacijo. Ne pričakujeta, da deliberacija privede do soglasja, vendar pa pričakujeta, da privede do razumevanja in obojestranskega spoštovanja, in na ta način naredi večje moralne spore, kot npr. splav, bolj vodljive.

Fearon v deliberaciji vidi akt, ki izboljšuje moralne in intelektualne lastnosti sodelujočih, zato tudi predlaga, naj bo vlada agent nacionalne izobrazbe, ki promovira splošno mentalno napredovanje skozi deliberacijo. Tako tudi pravi, da so v zvezi z nabiranjem intelektualnih, moralnih in praktičnih vrtilin, aktivni tipi osebnosti, ki se borijo z »zlom«, boljši kot pasivni tipi, ki so nagnjeni, da trpijo nepravilnost. Ni dvoma, da vlade želijo pasivni tip človeka. »*Naj oseba nima ničesar narediti za državo, in ga ne bo brigalo.*« Pa vendar tak tip osebnosti ne ponuja ničesar za razvoj vseh in evolucijo države (Elster 1998, 59).

Razprave bi pripomogle k razvoju določenih veščin in morda tudi vrtilin: govorništva, retoričnih sposobnosti, empatije, vljudnosti, spoštljivosti, domišljije. Manin (Elster 1998, 61) predlaga deontološko argumentiranje. Pravi, da »izvor legitimnosti političnih odločitev ni vnaprej določen z voljo posameznikov, temveč da je to proces njegove formacije, to je, deliberacija sama«. Ker politične odločitve niso obvezujoče za vse, morajo imeti vsi iste pravice do sodelovanja, če želimo, da je odločitev legitimna.

Naslednja kritika govori o deliberaciji kot argumentaciji, se pravi o točno določeni vrsti komuniciranja, ki je za določene ljudi naravna in zaželena za ostale spet omejujoča.

Kritika »*difference democracy*« kaže na isto težavo tako v liberalni kot v deliberativni demokraciji, in sicer zaradi uradnih pristopov do odločanja v liberalni demokraciji in pravil uradnega govora (argumentiranja) v deliberativni demokraciji. V praksi ta pravila in pristopi zatirajo razlike med skupinami, jih tako izključujejo in določenim skupinam odvzamejo moč odločanja. Medtem ko Hindess poudarja univerzalno opresiven karakter sodelovanja v deliberaciji in demokratskih procesih, dopušča možnost, da so nekateri ljudje bolj disciplinirani kot drugi, tako da deliberacija lahko poveča obstoječe politične hierarhije. Njihova glavna kritika je, da deliberacija predstavlja določeno vrsto komunikacije: nepristransko, razumno in logično. Problem je, da so nekateri državljani bolj sposobni artikulirati svoje argumente na razumljiv in logičen način. Sanders pravi, da so nekateri ljudje dobri v predstavljanju argumentov in obstaja večja verjetnost, da se jih bo slišalo, medtem ko bodo ostali imeli manj možnosti, da se jih sliši. Poudari, da v tako strukturiranih deliberacijah prevladujejo beli, dobro izobraženi moški, kar potisne na obrobje ženske, črnice, starejše ljudi, revne ljudi, mlade, ljudi, ki niso strokovni delavci, skratka marginalizirane skupine, ki so potisnjene na obrobje že v liberalni različici demokracije (Dryzek 2000, 64).

Podobno tudi I. M. Young (Lukšič 2005, 241) kritizira deliberativno demokracijo zato, ker meni, da privilegira takšne koncepte demokratičnega dialoga, ki morda malce preveč omejujejo komuniciranje s posameznimi togimi formami in stili racionalne argumentacije, v katerih je komuniciranje vladno, urejeno, hladnokrvno, oporekanje pa džentelmsko. Trdi, da so nekateri ljudje boljši v argumentiranju od drugih. V družbi, v kateri je odraščala ona, je prepričana, da so najboljši diskuterji dobro izobraženi beli moški (Dryzek 2000, 67). Po njenem mnenju imajo takšni privilegirani tipi debate in izražanja lahko tudi nezaželen učinek: lahko namreč utišajo nasprotja in nesoglasja ter razvrednotijo perspektive tistih, ki so manj večji argumentiranja v takšnih formah. Zato predlaga, da se ta koncept deliberativne demokracije obogati in razširi, in da se poleg kritičnega argumentiranja uvedejo tudi nagovarjanje, retorika, sposobnost pripovedovanja zgodb oz. pripovedništvo. Ponudi tri alternativne oblike komuniciranja, za katere meni, da bi deliberaciji omogočili vključevanje marginalnih skupin: pripovedovanje zgodb (*storytelling*), nagovarjanje (*greeting*) in retoriko (*rhetoric*). Pripovedništvo ima prav tako veliko vlog in kljubuje izključevalnim tendencam in podpira argumentiranje. Med drugimi pripovedništvo pomaga relativno brezpravnim skupinam, da se javno uveljavljajo. Ponuja tudi načine, s katerimi dialoško razumevanje obogatijo ljudje, katerih izkušnje in prepričanja so tako zelo različne, da z drugim ne morejo deliti dovolj predpostavk, ki bi jim omogočale plodno razpravo.

Nagovarjanje vključuje bolj ali manj dodelano priznanje prisotnosti drugih, ne le na začetku srečanja, vendar tudi kot vljudnost in kot skrb za dobro počutje drugih. Na ta način lahko druge sprejmemo v komunikacijski krog, kjer je bilo vzpostavljeno zaupanje. Nagovarjanje je forma komunikacije, kjer subjekt prepozna subjektivnost drugih in na podlagi tega vzpostavlja zaupanje. Retorika vsebuje posebno pozornost v kontekstu, kako so točke predstavljene, z namenom doseganja perspektive posameznih poslušalcev ter na njih vplivati. Govor brez retorike se lahko obravnava kot, nezanimiv, neprepričljiv in dolgočasen. Govor z retoriko lahko vključuje šale, jezo, smeh, zasmehovanje, laskanja in prisprodebe.

Retorika je način izražanja političnih izjav in argumentov, ima zelo veliko vlogo, ki pomagajo pri inkluzivnosti in prepričljivi politični komunikaciji, vključno z usmerjanjem pozornosti na določene teme in z vzpostavljanjem medsebojnih odnosov med govornikom in poslušalcem (Lukšič 2005, 241). Habermas si sicer želi odstraniti retoriko iz razprave, saj trdi, da retorika podpira demagoge, manipulatorje, goljufe in prilizovalce (Dryzek 2000, 66–8). Youngova pa ravno nasprotno trdi, da se retorika uporablja za opozarjanje na ideje, ki so marginalizirane, in da se vključi skupine ljudi, tradicionalno izključene iz razprave, ter da lahko slednji izrazijo probleme na svoj lasten način in s tem prisilijo elito k odpravljanju težav ali k ukvarjanju s spornimi vprašanji, ki drugače ne bi prišla na politični dnevni red. Vse oblike komunikacije morajo biti sprejete v deliberacijo pod dvema pogojema. Prvič, kakršnakoli komunikacija, ki vključuje prisilo ali možnost prisile, mora biti odstranjena. Drugič, kakršnakoli komunikacija, ki ne more povezati posameznega s splošnim, mora biti izključena. Po Dryzku (2000, 71) za argument tudi lahko velja, da vključuje prisilo ali možnost prisile ter nezmožnost povezave posameznega s splošnim. Toda moč argumenta je, da lahko izpostavi te pomanjkljivosti ne samo pri sebi, ampak tudi pri pripovedovanju zgodb (*storytelling*), nagovarjanju (*greeting*) in retoriki (*rhetoric*). Če skupina cenzurira zgodbo, je lahko kot način za premostitev te cenzure možnost, da se pove nesprejemljiva zgodba. Če še vedno ne pridemo do rešitve, nam lahko pomaga argumentiranje kot način za selekcioniranje zgodb. Če je pozdrav agresiven, ga je mogoče izpodbijati z objemom ali z argumentiranjem o nasilju. Če retorika razvname strasti, usmerjene proti določeni skupini, ki je marginalizirana, se pravi izrinjena iz skupnosti, se strasti lahko pomiri z argumenti, ki nakazujejo posledice izključitve te skupine. Ko gre za ključno vprašanje »Kaj je treba storiti?« ob komunikacijskih napakah, kakršne so prikazane zgoraj, argumentiranje vedno igra osrednjo vlogo. Ko gre za vprašanje, kaj je treba storiti v zvezi s kolektivnim ukrepi v primeru socialnih problemov, je argumentiranje zopet zaželena rešitev. Tako mora argument vedno biti v središču deliberativne demokracije.

Druge oblike komuniciranja (pripovedovanje zgodb, pozdrav in retorika) so lahko prisotne pri deliberaciji in obstajajo dobri razlogi za njihovo uporabo, vendar je njihov status nekoliko drugačen, saj za razliko od argumenta druge oblike komuniciranja niso nujen del deliberacije.

Tretja kritika pa izhaja iz same narave posameznika, ki naj bi nastopal v procesih liberalne demokracije, se pravi narave racionalnega posameznika. Na prvi pogled se po definiciji deliberativni koncept demokracije ne sklada z liberalno verzijo demokracije. Deliberativna demokracija je namreč po definiciji odprta za transformacijo preferenc znotraj politične interakcije, medtem ko se liberalna demokracija po definiciji ubada samo z usklajevanjem v naprej izoblikovanih preferenc, definiranih pred politično interakcijo (Dryzek 2000, 10). Ravno to je prikazano v prejšnjih poglavjih, kjer je Habermasov glavni teoretski interes v družbenih delovanjih, pri katerih so določitev smotra, opredelitev situacije delovanja in oblikovanje načrta vpete v razmerja med posamezniki in skupinami, kar pomeni, da morajo med seboj o tem komunicirati. Vprašanje, kako akterji medsebojno koordinirajo svoja delovanja, postavlja zato nadaljnje vprašanje, kako posamezniki v komunikativni interakciji vzpostavijo medosebne odnose. S te perspektive vpelje Habermas v kategorijo družbenih delovanj nadaljnje razlikovanje med strateškim delovanjem, pri katerem je akter usmerjen zgolj k izpolnitvi lastnega smotra, kar pomeni, da tudi komunikacijo z drugimi akterji podredi lastnemu uspehu, in komunikativnim delovanjem, pri katerem so akterji najprej usmerjeni k doseganju medsebojnega sporazuma in šele nato k uspešni izvedbi sporazumno koordiniranih delovanj. Medtem je v strateškem delovanju po Škerlepu (1997, 171) komunikativna interakcija podrejena uspešnemu doseganju partikularnih smotrov delovanja posameznih akterjev in doseganju njihovega medsebojnega sporazuma. V modelu komunikativnega delovanja je več akterjev (najmanj dva), ki so avtonomni pri odločitvi smotrov in načinov svojih delovanj, toda v nasprotju s strateškim delovanjem svoja delovanja sporazumno koordinirajo prek komunikativne interakcije, usmerjene k doseganju sporazuma.

Teorija racionalne izbire (*Rational choice theory*) opisuje posameznika kot racionalno osebo z enakimi pogledi tako na politiko kot na ekonomijo. Posameznik z vnaprej določenimi preferencami vstopa v politiko in skuša vplivati na izide tako, da se sam ne prilagaja in ne popušča, se pravi deluje strateško s ciljem zadovoljevati zgolj svoje potrebe. Osrednje pri teoriji racionalne izbire je predpostavka, da se posamezniki obnašajo strateško pri doseganju svojih ciljev. Značilnost za celotno teorijo racionalne izbire je, da se preference in cilji posameznikov ne spremenijo v okviru socialne in politične interakcije, saj jih drugače ne bi bilo mogoče oblikovati v izključno strateškem smislu.

Ta invariantnost (nespremenljivost) postavlja teorijo racionalne izbire nasproti teoriji deliberativne demokracije, katere značilnost je sprememba preferenc skozi razpravo. To spominja na spopad med liberalno in deliberativno različico demokracije, ki je bil rešen z mehčanjem invariantnosti znotraj liberalnega tabora, kar je določenim liberalnim posameznikom omogočilo, da postanejo deliberativni demokrati. Naravna reakcija večine teoretikov racionalne teorije bi bilo zanikanje kakršnih koli predlogov, in sicer, da je deliberacija samo prazno govorjenje in nima velike vrednosti, najverjetneje pa vsebuje laži prej kot resnico, in je torej brezpredmetna pri vplivu na družbene interakcije. Austen Smith kot pripadnik teorije racionalne izbire verjame, da govor ene osebe ne more bistveno vplivati na mnenje drugega, vendar pa lahko posreduje informacije (Dryzek 2000, 32–7): »Govori v politiki so strateški, z namenom selektivnega prenosa informacij, in sicer da poslušalec B sodeluje in deluje v okvirih želja govorca A. »Govori lahko vplivajo dokler vplivajo na posameznikovo prepričanje o tem kako dejanja vplivajo na posledice.« Poslušalci to vedo, zato bodo delali strateške kalkulacije o tem, ali naj verjamejo govorcem. Ravno tako bodo govorci izkoristili vsako priložnost, da prikrijejo informacije, manipulirajo in zavajajo, medtem ko ves čas navidezno delujejo kredibilno. Za Austena Smitha govor ni nepomemben, vendar pa tudi ne more škoditi govorniku, ki ga izrablja za lastne cilje. Predvideva, da ni kazni za tiste, ki bojo ujeti pri laži, razen ko gre za primere krivega pričanja. Zato je politični govor v osnovi nezanesljiv. Implikacija za kolektivno izbiro je, da deliberacija ne bo pripomogla k temu, da bodo interesi posameznikov našli razmislek v kolektivni izbiri, saj strateški govor lahko vpliva, da ljudje podpirajo cilje, ki jih sicer ne bi, če bi imeli boljše informacije. Toda če se laž ponavlja, in so te laži razkrite, se temu govorniku ne bo več verjelo, in bo izobčen. V vsaki pravi demokraciji pa je veliko govorcev in poslušalcev in tako veliko priložnosti za potrditev iskrenosti in pravilnosti govorcev, s tem pa tudi veliko priložnosti, da lažje najdemo lažnivce.

7 REFLEKSIJE

Eno od ključnih tem, na katero kritiki deliberativne demokracije opozarjajo, deliberativni demokrati pa ne najdejo skupnega odgovora, je, kako in kam aplicirati deliberacijo. Ali je bolje liberalno različico opustiti in ustvariti neposredno demokracijo, ki temelji na deliberaciji, podobno tisti iz antike, ali deliberacijo aplicirati znotraj okvirjev liberalnih institucij? Če združimo deliberacijo z liberalno demokracijo, kam vključiti deliberacijo, in ali naj bodo konsenzi, doseženi skozi deliberacijo, obvezujoči? Zelo zanimiva in pomembna vprašanja, katerim pa ni potrebno posvečati preveč časa. Deliberacijo bi namreč morali vključevati sprti in inkrementalno, se pravi ob vprašanjih, za katere politična elita in njena stroka ne najdeta rešitev. Deliberacija bi morala predstavljati dodatno varovalo, da se problemi v družbi rešujejo demokratično in solidarno do vseh, ki jih določen problem zadeva. Ob vsakem problemu, za katerega ne najdemo rešitve, bi morali iskati alternative zunaj okvirjev liberalne demokracije, in sicer v obliki deliberacije. Kam vključiti deliberacijo in koga vključiti vanjo je vprašanje, na katerega bi odgovarjali sprti. Vsekakor pa bi veliko vlogo pri vključevanju državljanov v deliberacijo imela informacijsko komunikacijska tehnologija (IKT). Sodobne komunikacijske tehnologije so močno spremenile način, na katerega ljudje dojemamo svet okoli nas. Neskončne možnosti elektronske pošte, brskanja po informacijah na spletu, komentiranje različnih dogodkov na različnih portalih, osebni profili na spletu in hitrost prenosa informacij relativno poceni ponujajo premislek o potencialu za demokracijo, ki jih te sodobne tehnologije implicitno in eksplicitno predpostavljajo. IKT omogočajo bolj participativno demokracijo ali e-demokracijo, ki je tako kot deliberativna demokracija dobila na popularnosti.

Bistvo e-demokracije je mogoče razumeti kot sintezo demokracije in tehnologije, kjer informacijsko komunikacijske tehnologije vstopajo v izvrševanje demokratičnih procesov na področjih informiranja, komuniciranja in civilne participacije. E-demokracija v tako sintetiziranem konceptu predstavlja znatno več kot zgolj mehansko komponento demokracije – predstavlja novo dimenzijo demokratičnega političnega sistema, ki vključuje intenzivnejšo, predvsem pa trajnejšo participacijo civilne družbe v politični sferi (Pičman Štefančič 2007, 65).

E-demokracija pomeni učinkovitejše in hitreje izvrševanje demokratičnih procesov tako, da skozi veliko komunikacijskih kanalov omogoča večsmerni tok komunikacije: državljani niso več zgolj le prejemniki informacij javnega značaja, temveč jih lahko sprejmejo in tudi pošljejo povratno informacijo. To pomeni, da lahko ljudje v sodobnih časih interneta hitro in zagotovo pristopijo k odločanju o političnih zadevah tako, da izrazijo svoje mnenje in ga lahko primerjajo s preostalimi izraženimi mnenji sodržavljanov. Internet je posamezniku v hišo 'pripeljal državo': posameznik ima na voljo vse informacije, čigar porabo nadzira popolnoma sam, kar pomeni, da je veliko bolj angažiran, ko se odloči, da bo neko javno informacijo temeljiteje predelal (prebral mnenja in napisal svojega, npr. na spletni forum). Včasih so javne razprave potekale ob točno določenem času in na točno določenem prostoru, kjer ni bilo možnosti za angažiranje o stvari, ki ni bila na političnem dnevnem redu. Danes je informacij veliko več, ker internet omogoča skoraj neskončno hrambo podatkov, kar pomeni, da lahko posameznik politično sodeluje kadarkoli ima čas in voljo za to. Skratka, e-demokratični razvoj se odpira na zlasti treh področjih (Pičman Štefančič 2008, 19): »Na področju pomena aktivne in živahne civilne družbe, razvoja informacijsko-komunikacijskih zmogljivosti (ki delovanje civilne sfere operativno podpirajo) in spoznanj o vlogi informacijsko-komunikacijskih tehnologij kot bistvenih tvorcev nove dobe, dobe informacijske družbe.«

Pogoj za e-demokracijo je internet, množični medij, ki se odlikuje predvsem po tem, da je prejemnik in razdeljevalec sporočil hkrati, kar je različno od npr. televizije. Danes smo ljudje aktivni prejemniki sporočil, ne več pasivni, kar pomeni, da imamo zato tudi večjo voljo sodelovati v demokratičnih procesih že preprosto zato, ker moremo. Množični mediji prežemajo vse sfere družbe in življenja v njej, saj nas vsepovsod obdajajo in vseskozi o nečem poročajo, zato je včasih težko razločiti pomembne politične informacije od nepomembnih. Poleg tega so edini, ki jim lahko državljani zaupamo, da nas bodo informirali, kajti samoumevno je, da se informacije o državnih zadevah iščejo prek medijev in ne npr. neposredno na skupščinah, zborih, sejah ipd. »Množični mediji vse bolj postajajo ekskluzivni in monopolni posredniki med državo in javnostjo, med voditeljem države in državljanom, med parlamentom in javnostjo« (Vreg 2000, 86). Ekskluzivni so zato, ker iz procesa posrednika izključijo vse ostale morebitne posrednike (zgoraj naštetih neposredne oblike informiranja na sejah ipd.), monopolni pa zato, ker so zaradi izključevanja edini, ki imajo vlogo najbolj kredibilnega sekundarnega vira za porabnike informacij, kar pomeni, da uživajo visoko stopnjo zaupanja, ki ponavadi ni vprašljiva.

Vendar se danes ob vzponu interneta dogajajo spremembe predvsem na tem področju, kajti informacije niso več domena zgolj ljudi, ki so medijski strokovnjaki. Informator je lahko vsaka oseba, ki ima dostop do spleta in je pripravljena prispevati mnenje o neki zadevi, njeno mnenje pa lahko reflektira spet katera koli oseba, ki ima dostop in voljo.

Internet je zelo pocenil komunikacijo, saj je ta možna po elektronski pošti (kjer ni stroškov za npr. znamke, kuverte, ki so kar visoki, če ljudje želijo komunicirati meddržavno), predvsem pa jo je naredil hitrejšo, zato je sodelovanje v novi, informacijski družbi bolj preprosto, bolj interaktivno in bolj prilagodljivo (Pičman Štefančič 2008, 20):

/P/reprostost in fleksibilnost uporabe /informatijsko-komunikacijskih tehnologij/ statisti, ki omogočata znatno drugačne oblike delovanja v civilni in politični sferi in pri tem odpirata nove možnosti civilne participacije v odločevalskih procesih. Še nikoli v zgodovini nismo imeli možnosti imeti tako zelo široke in splošne enakopravne potencialne udeležbe državljanov, zato verjamemo, da je informatijska doba prinesla možnost demokracije v idealnem pomenu besede.

Podobno idejo predstavi James S. Fishkin (1991, 81), ki bi z deliberativno javnomnenjsko raziskavo skušal ponazoriti akt deliberacije med državljani. Raziskava bi potekala na vzorcu ljudi, ker je težko vključiti vse ljudi v deliberacijo, ta skupina pa bi dostopala do informacij, ki jih navadni državljani nimajo, in omogočena bi jim bila deliberacija brez omejitev. Če dodamo še IKT in tako omogočimo ostalim javni vpogled v deliberacijo in vzorec ljudi vsakič naključno izberemo, lahko govorimo o deliberativni demokraciji v nekoliko manjši obliki. Navadni anketni model raziskuje, kaj volivci mislijo glede na to, kako malo so informirani o določeni zadevi. Deliberativni model javnomnenjske raziskave pa raziskuje, kaj bi volivci mislili, če bi hipotetično lahko prisostvovali v intenzivnih deliberativnih procesih. Deliberativni model javnomnenjske raziskave ima moč napovedati, kaj je tisto, kar bi celotna javnost razmišljala o določenih političnih vprašanjih ali o nekaterih kandidatih, če bi jim bila dana priložnost za temeljit razmislek in dostop do ključnih informacij.

To sta le dva pogleda na implementacijo deliberacije v liberalni sistem demokracije, ki nista popolna, sta pa začetek, ki ga nujno potrebujemo. Načinov za implementacijo deliberativne demokracije, torej deliberacije, v liberalno demokracijo je veliko, le volje primanjkuje. Nove komunikacijske tehnologije namreč kljub vsemu ne dosegajo demokratičnega potenciala v celoti.

Garnham trdi, da je »/z/aradi obsega, družbene kompleksnosti in specializacije modernega sveta takšen model nerealističen /in/ je trditev, da je kibernetični prostor novi Agora, brez posrednikov ali mediatizacije, in ima zato demokratični potencial, pretirana« (Garnham 2001, 12589). Splet ni prostor brez posrednikov, ampak priložnost za novo obliko le-teh, ki bi imeli legitimno vlogo, »ki ne temelji na očitnem posredništvu, niti na prizadevanju za osebne ali ekonomske interese« (Garnham 2001, 12590). Internet ni več svoboden in kibernetični prostor je vedno bolj 'poblagovljen', ravno tako kot tradicionalne oblike javne sfere: »Napačno je trditi, da imajo posamezniki takojšen nadzor; nadzor imajo edino nad privolitvijo v asimetričen odnos z različnimi akterji, ki strukturirajo izbiro v komunikativnem okolju kibernetičnega prostora« (Bohman 2004, 142). V času novih komunikacijskih tehnologij se lahko upremo 'mediatizaciji politike' tako, da javnost izzove kredibilnost strokovnjakov za komuniciranje, predvsem njihovo sposobnost določanja dnevnega reda in okvirov zadev za razpravo (*agenda setting*) in predlaga novo obliko medijskih posrednikov, ki naj bodo tiste organizacije v civilni družbi, ki jih skrbi javnost tega prostora, in ki »uporabljajo Internet /tako, da/ ustvarjajo lastne prostore, spodbujajo interakcije, vodijo razprave, prispevajo informacije itd.« (Bohman 2004, 142). Internet je torej uporabna tehnologija, ker omogoča, da se ljudje s podobnimi interesi in nazori srečajo v kibernetičnem prostoru, ampak za deliberacijo je pomembno, da se ti ljudje po tem srečajo tudi v fizični javni sferi in med seboj razpravljajo. Le tako bodo z razpravo lahko na kar koli sploh vplivali.

8 ZAKLJUČEK

V diplomski nalogi sem potoval skozi zgodovino razvoja demokracije in s tem skušal prikazati, da je ideja demokracije zelo prilagodljiv pojem, ki se glede na okoliščine menja in prilagaja zahtevam iz okolja. Modeli in oblike so se menjavali od antike pa vse do moderne različice liberalne demokracije. Za prvotno, antično obliko demokracije, je značilna *Parrhesia* ali »odkriti govor«, neposredno sodelovanje pri reševanju javnih vprašanj, razpravljanje o alternativah, učenje med enakimi in svobodnimi državljani skozi diskurz. Take ideale prenesajo Atenci iz javnega tudi v zasebna življenja v filozofske šole, za katere je značilno razpravljanje, odziv, sodba in kritika pri pridobivanju znanja.

Med antiko in moderno obliko demokracije se ideal demokracije za nekaj časa porazgubi, ponovno pa pride na plan z razpadom krščanskega monopola in s porastom protestantizma. Zopet pride v ospredje posameznik »gospodar lastne usode«, ki sam najbolje ve, kako zadovoljevati lastne potrebe, kar nakazuje ustvarjanje moderne družbe in liberalizma. Ustvari se javna sfera, ki spominja na Antiko in na ideal udejstvovanja vseh pri vprašanih javnega značaja. Vendar prenasičenost javne sfere in pa porast kapitalizma pripelje do fragmentacije družbe in delovanja zasebnikov v interesnih skupinah za cilje pomembne zgozlj za malo, (lastno) skupino, in ne za družbo kot celoto.

Temu primerno se prilagaja tudi demokracija, ki se počasi spreminja v protektivno obliko zavoljo varovanja posameznika pred tiranijo večine in manjšine. Nekateri teoretiki tistih časov (Hobbes, Locke, Montesquieu, Bentham, Mill) tako počasi ustvarjajo protektivno demokracijo, katere glavno vodilo je varovanje svobode posameznika, da lahko svobodno uporablja um v vseh zadevah. Glavna ideja liberalne demokracije je sistem »zavor in ravnotežja«, saj lahko samo močna in pravična avtoriteta ustvari učinkovito zasebno in javno sfero.

Vzporedno z ustvarjanjem protektivne liberalne demokracije se razvijata tako javna sfera kot tudi gospodarstvo. Moč kapitalizma naraste do te mere, da začne obvladovati državni aparat, posredno pa začne vplivati tudi na javnost, ki kljub dosežkom pravne države in razvoju javne argumentacije začne izgubljati »revolucionarni subjekt«. Partikularni interesi kapitala in zasebnih združenj (lobijev) začnejo posegati v sfero države neposredno mimo javnosti.

Komunikativno racionalnost zamenja instrumentalna racionalnost, ki začne prevzemati vse aspekte družbe od življenjskega sveta do sistema. Če je bilo za Atene značilno, da je komunikativna racionalnost obvladovala tako javna kot zasebna življenja, se to z razvojem liberalizma spremeni in glavno vodilo delovanja v družbi postane instrumentalna racionalnost. Instrumentalna racionalnost omeji poglede državljanom, jih naredi apatične za javno delovanje in pesimistične posameznike brez volje za spopadanje s težavami, ki sledijo v prihodnosti.

Take okoliščine zanemarjajo človeški potencial in ne izkoriščajo celotnega znanja za spopadanje z vse bolj kompleksnim sistemom in življenjskim svetom. Vendar pa vsi dosežki liberalne demokracije niso tako negativni. Pozitivne dosežke lahko vidimo v procesu oblikovanja pravne države, ki s temeljnimi pravicami omogoča razvoj javne argumentacije, kar je po Habermasu vzpostavilo pogoje za ne-zavrt razvoj »komunikativne racionalnosti« v javni diskurzivni argumentaciji.

Liberalna demokracija kljub zanemarjanju javnosti in komunikativne racionalnosti in s tem potenciala družbenega razvoja še vedno postavlja okvire za deliberativno demokracijo. Ustvari prostor, sfero, infrastrukturo, ki omogoča komunikacijo, ki pa je zaradi zasebne sfere in kapitala omejen. Deliberativna demokracija bi lahko osvobodila infrastrukturo deliberacije in omogočila njen preporod v novih okoliščinah, ki zaradi tehnološkega razvoja dopuščajo vključevanje večjega števila ljudi, pa tudi večjo preglednost in hitrost reševanja političnih problemov.

S tem se dokazuje moja glavna ideja diplomske naloge, in sicer da z deliberativno demokracijo omogočamo rast družbene vednosti in omogočamo družbeno evolucijo, kar je pomembno v današnjih razmerah, ko vseh odgovorov na moderna vprašanja ne moremo več iskati v kapitalistični sferi z instrumentalnim načinom komuniciranja. Deliberativne demokracije ni potrebno implementirati kot nov sistem sam zase. V liberalno različico le vključimo akt deliberacije in tako omogočimo vnovično vstajo javne sfere in komunikacijske racionalnosti ter začnemo izkoriščati celotni potencial družbe. To je danes zelo pomembno, ker je vse več ljudi nezadovoljnih z trenutno ureditvijo, politiki sami pa ne najdejo vseh odgovorov na vprašanja, ki jih prinaša kompleksnost moderne družbe. Mogoče deliberacija ne bi omogočila reševanja vseh težav, bi pa omogočala vključevanje večjega števila ljudi v proces odločanja, s tem pa povečala solidarnost in zadovoljstvo z podanimi rešitvami. Hkrati bi lahko na politični dnevni red prinesla sveže vidike na nove probleme.

Ljudem se ne bi bilo treba združevati na ulicah in trgih v znak protestov proti politikam vladajočih elit, temveč bi ta čas uporabili za sodelovanje z voditelji ter s tem povečali legitimnost odločanja. To naj bo v razmislek trenutnim političnim voditeljem o tem, kje bi raje videli svoje državljane: ali kot nasprotnike, ki se demonstrativno ne strinjajo z rešitvami, podanih s strani vlade, ali kot intelektualce, akademike in podpornike trenutnemu vodstvu in politikam, ki so bile ustvarjene s konsenzom in deliberacijo?

9 LITERATURA

1. Bohman, James. 1996. *Public deliberation*. London: The MIT Press.
2. --- 1997. *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. London: The MIT Press.
3. --- 2004. *Expanding dialogue: the internet, the public sphere and prospects for transnational democracy*. The editorial board of the sociological review. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
4. Carter, April in Jeffrey Stokes. 1998. *Liberal Democracy and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
5. Dahl, Robert A. 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
6. --- 1997. *Uvod v teorijo demokracije*. Ljubljana: Krtina.
7. Della Porta, Donatella. 2003. *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Sophia.
8. Dewey, John. 1927. Javnost in njeni problemi. V *Komunikološka hrestomatija 3*, ur. Slavko Splichal, 127–137. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
9. Dryzek, John. 1953. *Discursive Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. --- 2000. *Deliberative Democracy and Beyond*. New York: Oxford University Press.
11. Elstner, John. 1998. *Deliberative Democracy*. New York: Oxford University Press.
12. Fink-Hafner, Danica. 2001. *Politicne stranke*. Ljubljana: Založba Ivana Hvale
13. Fink-Hafner, Danica in Damjan Lajh. 2002. *Analiza politik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
14. Finley, I. Moses. 1999. *Antična in moderna demokracija*. Ljubljana: Krtina.
15. Fishkin, James S. 1991. *Democracy and Deliberation*. New Haven: University Press.

16. Foucault, Michel. 2009. *Neustrašni govor*. Ljubljana: Sophia.
17. Garnham, Nicholas. 2001. Public sphere and the media. V *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, ur. N. Smelser in P. Baltes, 12585–12590.
18. Grad, Franc. 1998. *Lokalna demokracija: organizacija in volitve*. Ljubljana: ČZ Uradni list Republike Slovenije.
19. Gutmann, Amy in Dennis Thompson. 2004. *Why deliberative democracy*. New Jersey: Princeton University Press.
20. Habermas, Jürgen. 1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
21. Harej, Nataša. 2002. *Udeležba javnosti pri spreminjanju odločitev na področju reševanja okoljskih vprašanj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
22. Hauser, Gerard A. 1999. Vernacular voices: the rhetoric of publics and public spheres. V *Studies in rhetoric/communication*, ur. Thomas W. Benson, 82–110. Columbia: University of South Carolina Press
23. Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
24. Hodat, Pierre. 2009. *Kaj je antična filozofija*. Ljubljana: Krtina.
25. Lukšič, Andrej in Tanja Oblak. 2003. *S poti v digitalno demokracijo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
26. Lukšič, Andrej. 2005. Elektronska demokracija na lokalni ravni v Sloveniji – poskus konceptualizacije. V *Lokalna demokracija II.: Uresničevanje lokalne samouprave v Sloveniji*, ur. Marjan Brezovšek in Miro Haček, 229–250. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
27. Macedo, Stephen. 1999. *Deliberative Politics: Essays on Democracy and Disagreement*. New York: Oxford University Press.
28. Machiavelli, Niccolo. 1998. *Politika in morala*. Ljubljana: Slovenska Matica.

29. McGrew, Anthony. 1997. *The Transformation of Democracy*. Cambridge: The Open University Polit Press.
30. Oblak, Tanja. 2003. *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
31. Pičman Štefančič, Polona. 2007. E-demokratizacija javne uprave: slovenska e-demokratična pričakovanja z vidika države in v luči članstva EU. *Javna uprava* 3 (4): 65–83.
32. --- 2008. *E-demokracija*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
33. Platon. 1976. *Država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
34. Pusey, Michael. 1988. *Jurgen Habermas*. London in New York: Elvis Horwood Limited in Tavistock Publication.
35. Rangus, Marjeta in Drago Zajc. 2010. Koncept predstavništva: kdo koga predstavlja in kako. *Teorija in praksa* 47 (4): 732–48.
36. Reynolds, Andrew. 2002. *The Architecture of Democracy*. New York: Oxford University Press.
37. Sartori, Giovanni. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chantam House Publishers.
38. Skemp, J.B. 2002. *Plato the Statesman*. Bristol: Bristol Classical Press.
39. Splichal, Slavko. 2011. *National Publics in the Transnational Public Sphere*. New York: Routledge.
40. Staats, Joseph L. 2004. Habermas and democratic theory: The threat to democracy of unchecked corporate power. *Political Reserach Quarterly* 57 (4): 585–594.
41. Škerlep, Andrej. 1997. *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
42. Ule, Mirjana. 2009. *Psihologija komuniciranja in medsebojnih odnosov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

43. Vodeb, Oliver. 2008. *Družbeno odzivno komuniciranje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
44. Vreg, France. 2000. *Politično komuniciranje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
45. Zajc, Drago. 1988. Razmerje med neposrednimi in predstavniškimi oblikami odločanja (in učinkovitost političnega sistema). *Teorija in Praksa* 25 (1–2): 250–6.
46. --- 2004. *Razvoj parlamentarizma: funkcije sodobnih parlamentov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.